

LENGYEL MENEKÜLTEK TÁBORI VISZONYAI ÉSZAK-MAGYARORSZÁGON

LAGZI ISTVÁN

A lengyel katonai és polgári menekültek Abaúj, Borsod, Zemplén vármegyékbe érkezésének körülményeit, az elhelyezéssel kapcsolatos nehézségeket, a lakosság segítőkészségét, a menekültek fogadtatását egy másik tanulmányunkban részletesen elemeztük.¹ A menekült katonák és a polgári személyek mindennapi életbe való beilleszkedésének körülményeit, a tábori élet első éveinek jellegzetességeit, az evakuációt (angol, francia területekre irányuló egyéni és csoportos szökéseket), a magyarországi „lengyel menekült ügy” fontos, helytörténetírásunk, de tágabb értelemben a magyar—lengyel kapcsolatok vonatkozásában is jelentős területnek kell tekintenünk. Az alábbi tanulmányunkban összefoglaltak a magyarországi lengyel menekültek történetéhez, az eddig megjelent tanulmányokhoz is jelentős — hézgapótló — adatokat szolgáltatnak.

A MENEKÜLTEK ELLENŐRZÉSE ÉS A TÁBORI ÉLET 1939—1941 KÖZÖTT

A Magyarország területére érkezett lengyel hadsereg tábornokait, tisztjeit és katonáit a H. M. 49402/eln. 1 b.-1939 sz. rendelet 1. pontja szerint nem tekintették hadifoglyoknak s ezt a velük való bánásmódban kifejezésre is juttatták. A nemzetközi szokásoknak megfelelően az 1913. évi XLIII. tc-el törvényerőre emelt 1907 évi Hágai Egyezmény II. fejezetének 11. pontja értelmében a lengyel (majd később az angol, francia, holland, belga és badoglioista-olasz) katonai személyeket — fegyveres őrkkel ellátott — internálótáborokban helyezték el. Az előbb említett Hágai Egyezmény II. fejezetének 11. pontja az őrzést nem tette kötelezővé, sőt egyenesen felhatalmazta az illető semleges, nem hadviselő hatalmat arra, hogy az internált tiszteket bizonyos feltételek mellett szabadlábba helyezhesse, azaz részükre szabad lakhatást és mozgást biztosítson.² Az 1936. évi Genfi Egyezmény XXX. II. fejezet 13. cikkének 14. pontja szerint az ápolási költségeket és egyéb egészségügyi kiadásokat a „fogvatartó hatalom” fedezte. A lengyelek őrzésével kapcsolatban 1939. szeptember 21-én a H. M. arra az álláspontra helyezkedett, hogy a lengyel tiszték polgári ruhában az „internálási” körzetükben szabadon mozoghatnak, a legénységi állományú egyének mozgását azonban több feltételhez kötötték.³

A menekültek jogi helyzetének megállapítása, őrzésük, foglalkoztatásuk kérdésének tisztázására szeptember 22-én a Miniszterelnökség, a belügyminiszter, a külügyminiszter és a honvédelmi miniszter képviselőinek értekezletén hozott döntés értelmében a lengyel hadsereg és egyéb fegyveres testületek tagjainak — vámőr, határőr, rendőr — őrzése (internálása) a Honvédelmi Minisztérium feladata lett.⁴ A táborok belső életének szabályozását a H. M. 1/b osztálya dolgozta ki, a lengyel menekültek ügyeivel (is) foglalkozó 21. osztály ebben az időben még szervezés alatt volt.⁵

A hatóságok célszerűnek tartották a katonai menekültek egységeiben való meghagyását a táborokban is. A táborok belső rendjének fenntartását, a tábori élet irányítását (a táborokon belül igen nagy önállósággal bíró) rangidős tisztekre (starszy obozu) bízta.⁶ A menekült táborok belső életét szabályozó H. M. rendelet 13. pontja kimondta, hogy az internáltak a táborot csak a táborparancsnokság engedélyével és megfelelő fegyveres őrkísérettel hagyhatják el. Ez alól később kivételt tettek, a tiszteknél megengedték, hogy civilruhában őrkíséret nélkül is közlekedhessenek. Az internálással, a szabad mozgással kapcsolatos H. M. és B. M. rendeletek többször változtak.

A katonai táborokban a menekültek belső ügyeit — mint említettük — a rangidős tiszt (*starszy obozu*) irányította. A rangidős munkáját egy vagy két segéd tiszt, gazdasági tiszt segítette, akik e tevékenységükért szolgálati pótdíjat kaptak. A tábori élet zavartalanságát több, lengyel vezetés alatt álló gazdasági, kulturális és adminisztrációs egység irányította.⁷

1. A lengyel táborparancsnok rangidős tiszt (starszy obozu) irodája, (irodatiszt, segéd tiszt, írnok, altiszt stb.).
2. Orvosi rendelő (betegszoba, orvos és ápoló személyzet).
3. Kultúrhelyiség (olvasás, lemezjátszó- és rádió hallgatás, előadások, tanfolyamok), tiszti táborok esetében az ún. Kaszinó.
4. Takarékpénztár (Segélyezési Alap).
5. Műhelyek (cipész, szabó, asztalos).
6. Becsületbíróóság (nagyobb táborokban).

A tábori őrség parancsnoka, a táborparancsnok a tábor létszámától függően — zászlóstól ezredesig — különböző rendfokozatú magyar tiszt volt, az őrség létszáma 5—110 fő között ingadozott. A táborok őrzésére az őrlegénység általában egy hónapig volt beosztva. A hónap 1-én és 15-én 50-50 százalékban váltották az őrlegénységet.⁸

A fegyveres testületekhez nem tartozó menekültek a B. M. IX. osztálya által felállított és ellenőrzött ún. „Lengyel Polgári Menekült Tábor”-ba kerültek. A polgári tábor — bár a tábor élén szintén „parancsnok” állt — nem jelentette a menekültek katonákhoz hasonló őrzését, inkább ellátási, szociális közösséget alkotott.

Miután a menekültek helyzetét tisztázták, létrejöhettek a lengyelek ügyeit intéző hivatalos szervek és a lengyel menekülteket támogató társadalmi szervezetek is megkezdheték működésüket. Lényegében kirajzolódottak a menekültek politikai és kulturális, szociális lehetőségei.⁹

A menekültek iránt megnyilvánuló — helyenként tüntető — együttérzés a

hatóságokat arra készítette, hogy a menekültekkel szemben „megengedhető” bánásmódot intézményesen szabályozzák. *Bartha Károly* honvédelmi miniszter 1939. szeptember 25-én kiadott rendelete értelmében a lengyel fegyveres erőkhöz tartozó személyek rangjukat megtarthatták, kitüntetéseiket viselhették, fegyvel szemponjtából azonban a honvédségben érvényes előírásoknak lettek alávetve, ugyanakkor polgári büntetőbíráskodás alá tartoztak.¹⁰ „Az internált tisztek és a tábor őrzésére beosztott magyar tisztek egymással szemben az előírt rangszerinti tiszteletadást teljesíteni tartoztak.” Külön súlyt helyeztek arra, hogy az „... őrszemélyzet az internáltakkal csak szolgálatból kifolyólag érintkezhetik, minden eszközzel megakadályozandó az, hogy az őrszemélyzet az internáltaknak személyes szolgálatokat teljesítsen [...] az alábbiakban lefektetett szigorú rendszabályok pontos betartása mellett azonban emberséges bánásmód jellemezze (a) velük szembeni magatartásunkat.”¹¹ A polgári menekültekkel szembeni magatartási formát *Bonczos Miklós* belügyminisztériumi államtitkár körvonalazta: „Miheztartás végett közlöm, hogy a menekültekkel szembeni együttérzés minden külső megnyilvánulására alkalmas cselekménytől tartózkodni kell. Ennek megfelelően a menekültek anyagi támogatása céljából hangversenyek, előadások stb. tartására engedély nem adható s részükre adomány sem gyűjthető, illetve ilyen célú gyűjtés sem engedélyezhető.”¹² Az alsófokú közigazgatási hatóságok részéről (is) megnyilvánuló együttérzés, a lengyel menekültek részére indított gyűjtési akció, a kollektív megvendéglés, a rokon-szenv sokféle megnyilvánulása a belügyi hatóságok szerint egy idő után „felesleges” és „nemkívánatos” lett. A menekültekkel együttérző magyar lakosság körében nagy megdöbbenést, sokakban őszinte felháborodást okozott a „baráti” Németországnak a lengyel nép elleni támadása, a megtorlás, az ország függetlenségének elvesztése. *Bonczos* a lengyelek iránti együttérzést minimálisra szerette volna csökkenteni, a velük való foglalkozást pedig szigorúan állami feladatnak minősítette. Viszonylag hamar (1939. okt. 8.) felismerték azt, hogy a „...lakosság bizonyos rétegeinél a lengyel menekültek izgató, felelőtlen és ártalmas megnyilatkozásokra csábító momentumot fog képezni.” A IV. hadtestparancsnokság egyik jelentése a „megoldásról” tájékoztatta a H. M. -et: „...a lakosság bizonyos részénél ... túlzott és destruktív rokon-szenv szándékolt megnyilatkozásának kellett erélyes rendszabályokkal elejét venni.”^{12a}

Az elszállásolási gondok, a könnyebb megélhetés miatt a menekültek közül sokan rokonoknál és ismerősöknél való elhelyezésüket kérték. A H. M. 21. osztálya — gyakorlatilag figyelmen kívül hagyva a H. M. és a B. M. korábbi mozgáskorlátozó intézkedéseit — arra az álláspontra helyezkedett, hogy „... a legtöbb táborban amúgy is rossz és zsúfolt elhelyezési viszonyokra, a már beállt télre és arra, hogy nem hadifoglyokról van szó az ily kérelmek teljesítése az alábbi feltételek mellett (meg) engedhető volna:

1. Az internált becsületszavát adja, hogy ezt a kedvezményt nem használja fel a szökésre és semmiféle politikai természetű mozgalomban nem vesz részt.
2. Az aki az internáltat magához veszi, érte felelősséget vállal.
3. Az internált csak polgári ruhát viselhet.
4. Minden hó 1., 11. és 22-én a lakóhelyéhez legközelebb eső táborban —

ahová állományilag áthelyezendő — személyesen jelentkezik, mely alkalommal illetékeszerű zsoldját — amennyiben erre igényt tart — felveheti.” A honvédelmi miniszter a lengyel katonák kintlakását is magában foglaló kérelmét első betérjesztésre nem engedélyezte. Az elutasítást követő napon 1939. november 8-án a 21. osztály ismételt kérésére azonban hozzájárult a kintlakást és a „szabad” mozgást engedélyező rendelet kiadásához.¹³

A polgári menekültek — a kintlakó katonai személyekhez hasonlóan — az 1939. november 7-én kiadott 975/eln. 1939. VII. b. B. M. rendelet értelmében, a 100 000/1930 B. M. rendelet 4§-a alapján ugyancsak személyes — meghatározott időközönkénti — jelentkezésre voltak kötelezve.¹⁴ A menekültek helyzetét számos, általános, vagy csak egy-egy táborra érvényes rendelet szabályozta. Több utasítás, tiltó, mozgáskorlátozó részeket (is) tartalmazott, amely érzékenyen érintette a lengyeleket. Később a menekültek tájékozási, munkavállalási lehetőségeinek növekedésével a mozgáskorlátozó rendelkezések jelentősége csökkent, gyakorlatilag elviselhetővé vált. A források, de a visszaemlékezések szerint is sok múlott a táborparancsnokon illetve az elsőfokú közigazgatási vezetőn. A központi rendeletek, utasítások ugyanis több esetben igen általánosak voltak s tág teret adtak az egyéni értelmezésnek.

A katonai menekültek körében uralkodó állapotok megismerése, a szükséges intézkedések megtétele érdekében a H. M. -ben az I. csoportfőnök elnöklete alatt 1939. október 10-én értekezletet tartottak. A *miskolci VII. hadtest* területén felmerülő problémákkal az értekezlet igen részletesen foglalkozott. Megállapították, hogy az őrség száma elégtelen, összetételénél fogva feladatának maradéktalan ellátására nem alkalmas; a „biztonságos” őrzésre „...legalább 2 őrzászlóaljra volna szükség” olvashatjuk az értekezlet jegyzőkönyvében. (Fontos megemlíteni Baló Zoltán ezredesnek a jegyzőkönyv margójára írt megjegyzéseit: „Továbbra is marad a jelenlegi őrzés. Remény van arra, hogy az internáltak hazatérnek.”) Az értekezleten — a beérkezett információkból — megállapították, hogy az internált katonai személyek között „...sok a kommunista agitátor...” (Lapszéli megjegyzés: kommunistákat, agitátorokat, nemi betegeket, szökésen tetten ért személyeket büntetőtáborba kell utalni!) Mintegy figyelmeztetésül rámutattak arra, hogy a polgári hatóságok lengyelbarát magatartást tanúsítanak; a lengyel internáltak nagy része vissza szeretne térni hazájába. A „hazatérési akció”-ról is olvashatunk. A magukat német nemzetiségűnek valló katonai személyeket a VII. hadtest területén is különválasztották s mielőbbi elszállításukat szorgalmazták. A miskolci VII. hadtest területén felmerülő problémákra felhívták a hadtest illetékeseinek figyelmét. A táborok és a tisztikar nyugalma érdekében javasolták, hogy „...a tisztek feleségei és gyermekei ne szakítassanak el, hanem a nős tisztekkel együtt hagyassanak, de katonai személyként kezeltesse. Büm (Belügyminisztérium) személyenként 1 Pengő ellátási díjat megtérít.” Megállapították azt is, hogy az altisztek a „...20 filléres illetménnyel nincsenek megelégedve, sokan nem fogadják el. Ezzel szemben az alacsonyabb rendfokozatú tisztjelöltek sokkal többet kapnak, mert a legalacsonyabb illetékben részesülnek.” A kassai VIII. hadtest területén lévő lengyel katonai táborokban a jegyzőkönyv szerint kevesebb nehézség merült fel. A lengyel katonalovak ápolásához magyar lovászok beállítását (is) kérték.

Megállapították, hogy az egészségügyi ellátás gyenge, hadtestenként Vöröskeresztes kórház felállítását hozták javaslatba. A jegyzőkönyv végül 3000 takaró és 500 lepedő szükségességét, beszerzését említette meg.¹⁵

A menekültek és a lakosság közvetlen érintkezése Bonczos Miklós ellenkezése ellenére nem szűnt meg, a lakosság — nagy részének — rokonszenve, gyakorlati segítőkészsége egyre több formában bontakozott ki. A lengyel katonai és polgári menekültek ezrei az 1939 karácsonyi ünnepek alkalmával ismételtelen kapcsolatba kerültek a magyar lakossággal. A polgári menekültek mellett a tisztek és a katonák is „szabadságot” kaptak s több napra elhagyhatták a táborokat. A befolyásos ismerősök és egyszerű emberek sok katonai internáltat hívtak meg otthonaikba,¹⁶ a menekültek legnagyobb részét a falusi emberek látták vendégül. A menekültek Nagykanizsán, a kapuvári gyűjtőtábor rész-táborában, Ipolybalogban és máshol is megvendégelésben részesültek.¹⁷

A források és a visszaemlékezések szerint a *tállyai* és *pácini* menekültek részére külön ünnepséget „*lengyel karácsony*” rendeztek, amelyről a helyi lapok is megemlékeztek. „Dicséretre méltó hazafias és emberbaráti érzésről tett tanulást a lezajlott karácsonyi ünnepek idején Tállya nagyközség lakossága. A községben és a táborban elhelyezett 200 ... lengyel menekült nézett egy vigasztalan, szomorú karácsony elé, szeretteitől távol, idegen környezetben. Tállya község szellemi vezetői átérezve a szerencsétlenek helyzetét, elhatározták, hogy megkísérlik a szent ünnepet számukra kellemessé, elviselhetővé tenni. A római kat.(olikus) és az evangélikus egyházközség gondoskodott arról, hogy minden egyes menekült, tállyai családoknál elhelyezve megértő és vigasztaló szívek között, étellel és itallal bőségesen ellátva töltse el az ünnepeket. A református egyházközség pedig teauzsonnán látta vendégül a népes tábor.”¹⁸

Páciban ma is sokan emlékeznek a községben elhelyezett lengyel menekültekre, életük egy-egy mozzanatára, a velük kapcsolatos történetekre. A visszaemlékezések fő vonásaiban megbízható, (levéltári forrásokkal ellenőrizhető) hitelességgel elevenítik fel az akkori viszonyokat s több szempontból kiegészítik az írott forrásokat, alátámasztják — esetenként kiegészítik — a tanulmányunkban foglaltakat. *Berta István* pácini TSz elnök szerint a községben levő lengyel táborban „... lengyel tisztek voltak a parancsnokok, konyhájuk is volt [...] személyes élményem? Amikor a második világháború idején lengyel földön állomásoztunk, olyan családnál voltam elszállásolva aki egy ideig Hidasnémetiben volt menekült táborban de [1939 őszén] rövid ideig Páciban is lakott [...] Az illető megölelt, megcsókolt és azt mondta: két hétig tartózkodott Páciban, innent mentek át Hidasnémetibe, majd hazaszökött ... mert az idősebb menekültek egy része visszatért (?) Lengyelországba. A fiatalabbak, akik politikai nevelésben részesültek mind Franciaország felé szöktek. Az idemenekült lengyeleket testvéreként fogadtuk, mert a páciniakban már abban az időben élt a németek iránti gyűlölet [...] hiszen láttuk itt azt a száz, százhusz személyt akinek el kellett menekülni, mert elhagyva családjaikat, gyermekeiket, szegénységüket a németek elől menekültek el. Úgy élt bennük a hazájuk iránti szeretet, hogy képesek voltak még messzebb elmenni Lengyelországtól, harcolni a németek ellen.”

Varga Ferencnek a pácini Általános Iskola igazgatójának visszaemlékezé-

séből tudjuk, hogy Viss községben is éltek lengyel menekültek. „Nálunk Viss községben kb. fél évig laktak lengyel menekültek ... nagyon alkalmazkodtak hozzánk, meg általában a községbeli emberekhez. Szeretetüket azzal mutatták ki, hogy mindig segíteni akartak a gazdálkodásban s ott ahol csak tudtak.” (Pácinban köztudott dolog az is, hogy a falu leégését [1940 tavaszán], az utcáról-utcára terjedő tüzet a lengyel katonák segítségével sikerült megfékezni.)

A lengyel táborokban érthető módon igyekeztek figyelemmel kísérni a nemzetközi események alakulását. Az információ szerzés legegyszerűbb — gyakran egyetlen — módja a rádió hallgatás volt. A menekültek az angol, francia rádió állomások híreit kezdetben alkalmasszerűen, később a magyar nyelvtudás bővülésével a lakosság körében is egyre gyakrabban terjesztették. Akadtak olyan menekültek is, akik a magyar lakosokkal való beszélgetéseik során a moszkvai rádió lengyel nyelvű híreit terjesztették. A hadtestparancsnokságok „K” (kémelhárító) tisztjei azonnal ellenakcióba kezdtek. 1940 februárjában a budapesti angol követség ügyvivőjének tudomására jutott, hogy több (lengyel) internálótáborban elkobozták a lengyel tulajdonban levő rádiókészülékeket „...mert az internáltak Oroszországból kommunista előadásokat hallgattak.” A H. M. figyelmeztette a lengyeleket arra, hogy „... ott ahol a rádiót kommunista (értsd: antifasiszta — L. I.) tanok hallgatására használják fel a rádió (vevő készülék) használata véglegesen betiltatik.”¹⁹ A menekültek figyelemmel kísérték a fasiszta Németország háborús tevékenységét, a Lengyelországból érkező hírek — a menekültek révén — gyorsan ismertté váltak. A forrásokban „kommunista, vagy kommunistagyanús agitáció”-ról olvashatunk. A menekültek között — eddigi ismereteink szerint — kevésszámú kommunista volt, jelentéktelen lehetett azoknak a száma is akik Magyarországon váltak kommunistákká. Az viszont ténykérdés, hogy a menekültek szinte kivétel nélkül kérlelhetteletlenül gyűlölték a hitleri fasizmust s antifasiszta nézeteiknek ahol tehették hangot is adtak.²⁰ A spontán, majd a tudatos agitáció számos táborban felütötte a fejét.²¹

A KEOKH miskolci kirendeltségének vezetője, Pásztói Ámon miniszteri osztálytanácsosnak írott levelében beszámolt a lengyel menekültek szervezkedéséről és politikai megbízhatatlanságukról. Abaúj-Torna vármegyében a kassai baraktáborban, a hidasnémeti, a krasznokvajdai és a tornanádaskai volt határőrlelakásokban mintegy kétezer lengyel menekült volt elhelyezve. A menekültek egy része magánházakban lakott, azaz közvetlenül érintkezhetett a lakossággal. A lengyelek „politikai agitációját” és a németellenes propagandamunkának minősített külföldi rádióadók híryanagának terjesztését — az idevágó források szerint — a KEOKH kezdettől fogva komoly dolognak tartotta. A hatóságok a baloldali és kommunista befolyás alatt álló „agitátorokat”, de legfőképpen a munkásmozgalomban tapasztalt baloldali szociáldemokratákat és szocialistákat szerették volna elnémítani, legalábbis elszeparálni a többi menekülttől. Érthető meglepetést keltett az a hír, hogy a „... Szolyván nyert értesülés szerint a menekült lengyel katonák között tömegesen vannak kommunista érzelmű egyének.” A miskolci KEOKH Kirendeltség vezetője érintkezésbe lépett a kassai VIII. hadtestparancsnokság kémelhárító osztályával azzal a

céllal, hogy „... nem volna-e lehetséges esetleg megbízható lengyel tisztek segítségével a kommunistaérzelmű katonák felkutatása és különválasztása.”²²

Az *Abauj-Torna* vármegyei (és általában a) lengyelek megfigyelése azonban nehézségekbe ütközött, az érdemi megfigyelés valójában sohasem sikerült. Az előbb említett jelentés is feltételezte az ellenőrzés sikertelenségét amikor arra utalt, hogy „... mivel azonban a lengyel katonák politikai meggyőződése a lengyel tisztek előtt sem ismert, mert összevegyült (ember) anyagról van szó a (magyar-L. I.) katonai hatóságok a kérdés megoldásánál áthidalhatatlan akadályokkal állanak szemben. A fentiek alapján szüksége látszik annak, hogy a rendészeti hatóságok is megfelelő intézkedéseket vezessenek be egy meginduló *kommunista* (!) szervezkedés megakadályozására.”²³

Az állambiztonságra nagy gonddal örökődő KEOKH miskolci kirendeltségének vezetője szerint elsősorban (?) a visszacsatolt területeken (és általában) a szlovák nyelven értő lakosság folyamatos megfigyeltetését kellett megszervezni mert „... a visszacsatolt területek lakosságának gyanús rétegével kapcsolatban ... föltehető, hogy a cseh uralom alatt legálisan működött kommunista szervezetek az impérium változásával sem szűntek meg és keresni fogják az érintkezési lehetőségeket a menekült lengyel kommunistákkal.”²⁴

A H. M. 21. osztálya az abaúji lengyel táborokban tapasztalt jelenségek miatt széleskörű nyomozásra tett javaslatot. Az osztály vezetője *Baló Zoltán* ezredes a lengyelek őszinte barátja volt, neveltetése és osztályhelyzete által meghatározott módon számos, lehetséges alkalmat felhasznált az internáltak helyzetének megkönnyítésére. Az „*abaúj-tornai ügyel*” azonban foglalkozni kellett. A H. M. 21. osztálya ezúttal is kisebbíteni igyekezett a jelentésekben foglaltakat: „A katonai menekültek általában úgy vannak elhelyezve, hogy a külvilággal alig érintkezhetnek (?) s a táborok és közvetlen környékük fegyveres őrszemek által őriztetnek ... Sétáltatás alkalmával a legénység is elhagyhatja ugyan a tábor területét, azonban csakis zárt csoportokban és megfelelő kíséret mellett is el van rendelve, hogy a polgári lakossággal való érintkezést meg kell akadályozni. A „K” (kémelhárító) szolgálat is minden táborban meg van szervezve. Mindezek dacára fel kell tételezni (!), hogy a polgári lakosságból 1-2 megbízhatatlan egyén módot talál arra, hogy a drótsövényen (?) keresztül beszélhessen egyik-másik internált elvtárrsal. A polgári lakosságnak megfigyeltetése az osztály szerint (is) üdvösnek látszik.”²⁵

A folyamatos szökések és a menekültek „politizálása miatt számos esetben — kisebb-nagyobb jelentőségű — megtorlásokat is alkalmaztak, amelyek elsősorban a *szabad mozgás* (rádióhallgatás) korlátozásában jutottak kifejezésre. Az előbb említett intézkedések érthető módon érzékenyen érintették a menekülteket. Az 1940. tavaszi események (szökések, politikai szervezkedések, spontán agitáció) miatt Nagy altábornagy a VII. hadtest területén 1940. március 11-én elrendelte, hogy „... a további intézkedésig minden lengyel (katonai) táborból való eltávozást szüntettek ... Lengyel internáltak a táborokból csak *szuronyos* kíséreléssel távozhatnak.”²⁶ Nagy altábornagy 1940. március 11-i jelentése beszámolt arról, hogy a lengyelekkel szemben foganatosított mozgáskorlátozó rendszabályok „idegességet és reakciót” váltottak ki. A *szuronyos* katonai kíséret (és az elégtelen elhelyezési viszonyok) miatt 30 tiszttel, aláírásával el-

látott panasziratot intézett Horthy kormányzóhoz. A panasziratból kiderült, hogy „... a táborból szükséges eltávozáskor nemcsak a lengyel tiszteket, de a tiszti hozzátartozókat nappal (is) feltűzött szuronyú örök kísérik. Ugyanezen örök éjjel puskával — feltűzött szurony nélkül — kísérik az internáltakat.” A tisztek szóvátették azt is, hogy a táborban vízhiány van és az „... elhelyezésre szolgáló épület nem fűthető, téli szállásul nem alkalmas. Alsó helyiségek annyira nedvesek, hogy a ruhák teljesen átnedvesedtek, a csizmák, cipők megpenészednek.”²⁷ Jan Zachodni internált alezredes felháborodása jeléül magyar fegyveres őrség által kísért lengyel katonákat ábrázoló képet festett. A lefényképezett festményt — többek között — az Abaúj, Borsod, Zemplén vármegyei lengyel katonai táborokban is terjesztették. A hadtestparancsnokság utasítására Zachodni alezredes március 10-én a *tesmagi* (büntető) táborba helyezték át, a „magyarok ellen izgató” fényképet ahol lehetett elkobozták.²⁸

A lengyel menekültek és a magyar lakosság kapcsolatának korlátozása, a baloldali érzelmű menekültek zaklatása több menekült táborban valóban nyugtalanságot okozott. 1940 Püskösöd vasárnapján tűz ütött ki a *garanyi* lengyel polgári táborban, a vizsgálat megállapította: „A tábor egyik fiatal lakója irásokat akart megsemmisíteni...”²⁹

A LENGYEL MENEKÜLTEK TOVÁBBI EVAKUÁCIÓJA ÉS AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI TÁBOROK

A Magyarországra menekült lengyelek közül igen sokan néhány napos vagy hetes pihenő után legálisan, szabályos útiokmányokkal, vízumokkal el látva, mások illegálisan elhagyták az ország területét, francia, majd angol érdekeltségű területekre utaztak, korabeli szóhasználatul élve evakuáltak.³⁰

A menekülés fő iránya 1940 tavaszáig Franciaország volt. Később a nyugat-európai német offenzíva megakadályozta a lengyel menekültek Franciaországban való gyülekezését. A lengyelek ezt követően a közel-keleti angol, francia területekre, Észak-Afrikába és Angliába igyekeztek.³¹ A Nyugaton tervbe vett lengyel egységek felállításánál elsősorban a katonákra és a tiszthelyettesekre számítottak, ezek közül is azokra, akik katonai szempontból értékes, — páncélos, repülő, gépkocsivezető, vagy katonai szempontból használható polgári — szakképzettséggel rendelkeztek.

A lengyel háborús emigráció célul tűzte ki a semleges illetve a nem hadviselő országokból a lengyel állampolgárok kivonását s francia, angol területeken — lengyel vezetés alatt — összpontosítását. A lengyelek szervezkedésére, tulajdonképpen az evakuáció kezdetére a Franciaországban levő lengyel kormány megbízottak kiáltványa adott jelt. A kiáltvány felszólított minden fegyverforgatásra alkalmas lengyel férfit, aki harcolni akart Lengyelország felszabadításáért a német fasizmus ellen, hogy Franciaországban gyülekezzen és lépjen be a francia területen szervezett lengyel hadseregbe. A Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap (1939. okt. 6) tudósítása szerint a lengyel kormány felhívására tízezer belgiumi lengyel bányász belép a franciaországi lengyel hadseregbe. A Nyugat-Európában szervezkedő lengyel kormányhatóságoknak a lengyel

hadsereg felállítására tett erőfeszítései a magyarországi lengyel menekültek döntő többségére igen mély hatást gyakorolt. Egyre többen — önként, mások katonai előjáróik parancsára — vállalták a franciaországi úttal járó fáradságot. A hazától távol is részt vállaltak a német fasizmus elleni harcból.

A lengyel követség Váci utcai 36. szám alatti helyiségeiben szabályszerűen sorozták és osztályozták a menekült katonakorú lengyel férfiakat.³² A besorozottak az utazáshoz nélkülözhetetlen iratok és pénz átvétele után az ország déli határszéléhez közel fekvő — egyáltalán nem őrzött — polgári táborokba kerültek.³³ Az evakuációnak ebben az el nem hanyagolható mozzanatában a *Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság*³⁴ biztosította a kívánt polgári táborba jutás lehetőségét. A déli menekülttáborokból a magyar—jugoszláv határ átlépésében a terepet kellően ismerő helyi lakosság segédkezett.³⁵

A szökésre parancsot kapó lengyel katonák a legkülönbébb alkalmakat — pl. kimenő, orvosi vizsgálat, istentisztelet — használták fel a kapott parancs végrehajtására. A tornanádaskai táborból kimenőt kapott 20 fő legénység közül 10 megszökött. Ezt követően a táborparancsnok a sorozatos szökések miatt kilátásba helyezte a kimenők beszüntetését. A tábor ellenőrzésére és a panaszok kivizsgálására — 1939. november 29-én — *Dembiński* tábornok és a H. M. 21. osztályának képviselője, Körmendi százados Tornanádaskára érkezett. Ekkor Körmendi elrendelte a csoportos kimenők további engedélyezését, mondván: „ha megszökönek, hadd menjenek, majd visszajönnék”.³⁶

A kassai VIII. hadtestparancsnokság olyan eseteket is jelentett, miszerint egyes táborokban a menekült katonák a csekély számú őrséget „kijátszották” és százas csoportokban szöktek meg a táborokból azzal a céllal, hogy a Franciaországban levő lengyel csapatokhoz csatlakozzanak.³⁷ 1939. október 4-én a „... Herbolya telepen egy 1000 főből álló internáló tábor kb. 150 főnyi legénységi csoportja a csekély számú őrség ellenére (?) a tábort önkényesen elhagyta és az ország elhagyására elszéledt. Gépkocsin kiszállított egységek bevetésével sikerült csak az elszéledteket összeszedni és hasonló kilengések megelőzésére a 13/rm 2 teljes hadiállományú zászlóalj voltam kénytelen mozgósítani, állomásáról Sajókazincra kihelyezni és a zászlóalj a fegyelmezetlen (lengyel katonai) tömeg fékentartására alkalmazni.”³⁸ — olvashatjuk a hadtestparancsnokság távirati jelentésében.

Azok a lengyel katonák és katonakorú polgári személyek, akik önként, vagy parancsra Magyarország elhagyására készülődtek, nem érthették, hogy a hatóságok, miért korlátozzák, illetve szüntették meg az ország szabad elhagyásának lehetőségét. A magyar táborparancsnokok többsége megmagyarázta a rendelkezés okait, kérve a lengyel parancsnokokat, hogy a lengyel legénységet fegyelmezzék, foglalkoztassák s ne szervezzenek „látványos akciókat”. A jóindulatú figyelmeztetésre annál is inkább szükség volt, mert több esetben — szerencsére csak néhány táborban — tragikus események is bekövetkeztek. A kassai VIII. hadtestparancsnokság területén levő tornanádaskai lengyel katonai menekülttáborban 1939. október 28-án a lengyel katonák — a szökési kísérlet közben elfogott bajtársaikat ki akarták szabadítani, ezért megtámadták a magyar táborőrséget. Az őrség fegyverhasználata következtében egy lengyel katona meghalt.³⁹ Néhány nap múlva a nagy visszatetszést kiváltott tornanadás-

kai esethez hasonló incidensre került sor Érsekújváron is. Az érsekújvári lengyel táborban „november 4-én este 19 óra 30 perckor az internált lengyel legénység közül mintegy 200 fő megrohmozta a tábor hátsó kapuját, azt kitörték, hogy megszökjenek.”⁴⁰ Az őrség a lengyelek közé lőtt, több sebesülést okozva. A tábor elhagyását megkísérlők egy része — látva a fegyverhasználatot — visszatért a táborba, többségüknek azonban sikerült „eltávozniuk”.

Az elhelyezésnél, a táborparancsnokul kijelölt tisztek esetében személyi problémák is adódtak. Több táborparancsnokról már az első hónapokban kiderült, hogy alkalmatlan — a különben nagy körültekintést és tapintatot igénylő — beosztására. A kassai VIII. hadtestparancsnokság területén levő táborokban is hasonló helyzet alakult ki. A hadtestparancsnokság belátta, hogy a fiatal, ambiciózus — gyors előmenetelre számító — táborparancsnokok helyett tartalékos, vagy idős törzstiszteket kell alkalmazni. Az előbbieket is érzékeltetik azt, hogy a katonai hatóságok, jelen esetben a kassai VIII. hadtestparancsnokság igyekezett az akkori helyzetben megengedhető könnyítéseket biztosítani a lengyel katonai menekültek részére. A táborparancsnokok egy részének kicserélésére hadtestenként különböző intézkedéseket tettek (volt ahol egyáltalán nem foglalkoztak az üggyel s a „kemény” parancsnokok évekig helyükön maradtak, sok kellemetlenséget okozva a lengyeleknek). A VIII. hadtest esetében a szándék megvolt, 1939. november 26-án táviratilag kérték, hogy „... a hdt. területén Hidasnémetiben, Mándokon és Ricsén felállított internálótáborokhoz sürgősen egy-egy magasabb rendfokozatú, németül esetleg lengyelül vagy tótul beszélő ny. állományú vagy szkv. (szolgálatonkívüli —L. I.) törzstiszt osztassék be, mivel ezen táborokban jelenleg is sok lengyel tiszt, köztük törzstiszt van elhelyezve. [...] Ezen táborokban internált legénység nagy részében elkeseredett emberek ... az ezekkel való helyes, megértő bánásmódra a jelenlegi fiatal táborparancsnokok nem alkalmasak, sőt tapasztalatlanságuk és meg nem értésük következtében, magatartásuk és eljárásuk gyakran káros is, sok súrlódás elkerülhető, ha a táborparancsnokok megfelelő tapasztalattal bíró idősebb ny. állományú törzstisztek lennének.”⁴¹ A problémát viszonylag hamar felismerték, ennek ellenére számos „alkalmatlan” táborparancsnok a helyén maradt, de volt rá példa, hogy egyeseket éppen „keménységük” miatt neveztek ki, vagy tartottak meg táborparancsnokul.

A lengyel katonai menekült táborokban később is több incidensre került sor. A katonák egy része — szökésre (evakuációra) felszólító — parancs nélkül is útnak akart indulni. Az evakuáció helyi szervezőit a táborokban gyakran „kiemelték” áthelyezték vagy büntető táborba küldték. Az ilyen vagy hasonló esetekre az internáltak élesen reagáltak. Azokban a táborokban ahol az őrség szószerint végrehajtotta az internálási rendeleteket, „komolyan vette feladatát”, ott előbb-utóbb elégedetlenségre, zendülésre, az őrség részéről pedig erőszak, olykor fegyver alkalmazására került sor. Az internáltak és az őrség, azaz a táborparancsnokság összeütközése, megtorlóintézkedések fegyverhasználat alkalmazása nem volt jellemző, de számos esetben előfordult. Az előbb említettekre több példát találhatunk az északkelet-magyarországi lengyel katonai táborokban.

A kassai VIII. hadtestparancsnokság 1940. január 16-án, majd 17-én táv-

iratilag jelentette, hogy a szerencsi lengyel katonai büntetőtáborban zendülés tört ki. A távirat szerint a zendülést sikerült lokalizálni: „... a nyugalom helyreállítása folyamatban van, fegyverhasználatot lehetőleg kerüljük, a renitensek vezetői (kb. 15 fő) 21/rm 3. zlj. fogdahelységeiben nyernék elhelyezést addig amíg a vizsgálat tart.” A hadtestparancsnokság január 17-én délután 17.20 órakor feladott táviratában beszámolt a történetekről. A távirat szövegét érdemes hosszabban idézni, mert a megtorlás részleteibe enged bepillantást „... f. hó 16-án tett jelentésem kapcsán jelentem: a szerencsi legénységi büntetőtáborban kitört zendülés f. hó 17-re a vezetők kiemelése és fogdábaahelyezése után lecsillapodott. Fegyverhasználat nem történt. A táborban visszamaradt internált legénység azonban a fogdába helyezett vezetők kiszabadítása érdekében éhségstrájkba kezdett, az éhségstrájk letörése céljából elrendeltem, hogy a sztrájkolók részére a sztrájk időtartalmára a pénzületmények nem fizethetők ki, hanem azokat a honvéd kincstár javára kell bevételezni. Ugyancsak intézkedtem, hogy a sztrájk időtartalmára mindennemű dohány és élvezeti cikknek a tábor területére való bevitelét ...” szüntessék meg.⁴²

A miskolci VII. hadtestparancsnokság területén levő naprágyi lengyel katonai büntetőtáborban a szerencsienél sokkal súlyosabb esetről számolnak be a források. 1940. március 21-én este a szökést megkísérlő katonák ellen egy tüdőlövészel végződött — indokolatlan — fegyverhasználat történt. A fegyverhasználat tényét súlyosbította az, hogy a megsebesült lengyel katona elfogása után (a menekültek állítása szerint!) a tábor magyar parancsnoka Veress Géza zászlós okulásul „... puskatussal, pusztá kézzel bántalmazta a már átlótt sértetet”.⁴³

A táborokban a szökéseket igen eltérő módon szervezték meg és hajtották végre. A pásztói szolgabírói kirendeltség bejelentette, hogy az ellenőrzése alá tartozó lengyelek közül 1939. december 28-án „... ismeretlen helyre hatósági engedély nélkül eltávoztak... két menekült személyi adatai nem állnak rendelkezésemre mivel megérkezésük napján azonnal elszöktek.”⁴⁴ Lengyel menekültek állandó összeköttetésben voltak a lengyelországi ellenállási mozgalommal. A Londonba irányuló futárútvonal is Budapesten keresztül vezet, érthető, hogy a lengyel futárok tevékenysége — egy idő után — nem maradhatott titokban.⁴⁵ 1940. március 7-én Keresztes Fischer belügyminiszter felhívta az alispánok figyelmét, hogy „... jelentések szerint a cseh-morva Protektorátus területéről sőt újabban már Szlovákiából is egyre nagyobb számban jönnek át, illetőleg szöknek át hozzánk ... olyan egyének akik Magyarországon keresztül külföldre szándékoznak emigrálni abból a célból, hogy ott különféle katonai alakulatokba toboroztassák magukat. Ezek a hadköteles korban levő férfiak az eddigi megállapítás szerint többnyire szabályszerű útiokmány és magyar vízum nélkül jönnek át s egy darabig az ország területén tartózkodnak, majd valamelyik szomszéd állam felé — rendszerint ugyancsak »feketén« — iparkodnak eltávozni. Többnyire politikai menekülteknek vallják magukat ... újabb megállapítások szerint szóbanforgó kategóriába tartozó egyének az északi határon a határ rendészeti szervek ellenőrzését ismételtelen kijátszották és az ország belterületén sőt az ország keleti és déli határai mentén is — bizonyára újabb illegális határátlépés céljából — feltűntek...”⁴⁶

A rendelkezés utasította a rendőrség és a határvadász parancsnokságokat, valamint a határmenti területek közigazgatási vezetőit, hogy a „fekete határ-átlépéseket” szüntessék meg, az elfogott egyéneket a budapesti toloncháznak adják át. (Figyelemreméltó az, hogy minden bizonnyal lengyelekről van szó, de maga a lengyel szó sehol nincs említve. Valószínűnek látszik, hogy Magyarországon keresztül a lengyelekhez hasonlóan szlovákok is „evakuáltak”, bár erre vonatkozóan — a lengyel menekültekkel kapcsolatos iratokban — nem találtunk adatokat.)

1940 elején a lengyel menekültek szökéseivel kapcsolatos nyomozást ki- szélesítették így viszonylag sokrétű információ állt a katonai (belügyi) ható- ságok rendelkezésére. A vezérkar főnöke Werth Henrik többször is foglalko- zott a „lengyel kérdés”-sel. Werth a belügyminiszterhez írott levelében (1940. május 25.) rámutatott arra, hogy az országban tartózkodó lengyelek tetemes politikai kárt okoznak Magyarországnak. A VKF 2 D osztály vezetőjének Ujszászi ezredesnek a véleménye szerint a garanyi táborban elhelyezett *Stanislaw Łaski* lelkész, *Cyprian Kozikowski* [Krzyszowski] mérnök, *Stanislaw Kra- wicz* orvos és *Marian Szargat* postás ellen „...az az alapos gyanú áll fenn, hogy Szlovákiában a lengyel menekültekkel, esetleg más egyénnel is gyanús összeköttetést tartanak fenn. A táborokból a menekülteket tömeges szökésekre bírják...” Az említett személyek ellen ekkor még nem indítottak eljárást. A tábor „előnytelen fekvése” miatt Ujszászi ezredes a VKF nevében ismételten kérte a garanyi tábor megszüntetését, az ország belsejébe való áttelepítését.⁴⁷

A táborokból való szökések 1940 első felében igen eredményesek voltak. A miskolci VII. hadtest parancsnoka Nagy altábornagy jelentéséből tudjuk, hogy a szökéseket számtalan variációban valósították meg. A „...csizi tábor- ban internált Kuczynski József szds. [százados] lengyel internált f. évi III./31-én ravasz fondorlattal, foghúzás céljából a közel felvő Rimaszécs községbe kért eltávozást” ahonnan megszökött.⁴⁸ 1940 közepén (július 3-án) a VII. hadtest és a 7. csendőrkerület nyomozói lengyel internáltakat szöktető hálózat műkö- désére derítettek fényt. A nyomozás és a „B” (beépített, bizalmi) egyének in- formációiból kiderült, hogy a Csíz és Bánréve községben működő kereskedők „... a szökni szándékozó (lengyel) internáltak részére polgári ruházatokat beszerezve segítettek elő a lengyel internáltak szökését. A gk. (gépkocsi) fu- varozók pedig a szökésben levő lengyel katonai internáltakat szállították Buda- pestre, a lengyel követségre. A Váci utca 4. szám alá. De volt rá eset, hogy a szökésben álló lengyel internáltakat a Mátyás tér 5. szám alá vitték. Voltak akik a Duna utca 4. szám alatt jelentkeztek...” A nyomozás megállapította, hogy több északkelet-magyarországi helységben a lengyel megbízottak a ma- gyar lakosság aktív támogatásával (részvételével) szervezték az evakuációt. „Tornalja községben Holéczy Gyula vendéglős és autófuvározó a pelsői, jols- vai és a csizi internált katonai egyéneket szöktető ottani lakosokkal állt összeköttetésben kiknek közbejöttével a szökésben levő lengyel internáltakat gk.-n (gépkocsin) Budapestre szállították.”⁴⁹ A nyomozás adatai szerint a szök- tetésben Dzurnai Sándor pelsői, Cirkesz Gyula és Fábri János jolsvai gép- kocsi-fuvározók segítkeztek, akik viszont összeköttetésben voltak Szőke János csizi penzióbérlővel (akinek penziójában lengyel tisztak elszállásolva)

Grosz Elemér csízi, Veisz Adolf bánrévei és Goldberger Arnold ózdi kereskedőkkel. A kereskedők szállították a szökéshez szükséges civil ruhák egy jelentős részét, a hiányzó részt Budapestről szereztek be. Az Ipoly menti táborokban levő katonai személyek szintén „szöktető hálózat” segítségével tettek eleget a tábor elhagyására felszólító parancsnak. A szökés (Budapestre illetve a magyar—jugoszláv határra való utazás) gyakorlati kivitelezését Kántor Ferenc balassagyarmati lakos (könyvügynök és bérautófuvarozó) Lovász István, Vitális László és Szakmári József gépkocsivezetők bevonásával vállalta.⁵⁰

A kassai VIII. hadtestparancsnokság jelentése szerint a lengyel tisztek az áthelyezéseket is a szökecsék szervezésére vagy éppenséggel szökésre használták fel: „Gr. Skarbek Stanisław a jolsvai gyűjtőtáborban ezelőtt mintegy 3 héttel mindössze egy (!) napig volt ott, azóta nyomtalanul eltűnt — ottani tisztársainak állítása szerint már Franciaországban van.”⁵¹ Néhány esetben a szöktetést szervező lengyel személy is ismertté vált. A jolsvai lengyel katonai táborban az 1940. február 27-én kelt jelentés szerint a táborban a — Franciaországba irányuló — szökecséket dr. *Mieczysław Młotek* őrnagy készítette elő. Młotek dr. 1940 januárjában észrevette, hogy az északkelet-magyarországi „lengyel-szöktetési” akciók (részben) ismertté váltak, ezért a táborparancsnokságtól egy hónapi szabadságot kért amelyet Budapesten töltött el. Młotek őrnagy azonban „...szabadsága leteltével nem vonult be a (jolsvai) táborba, hanem a b.(uda)pesti lengyel követségen szervezte tovább a szökecséket. A H. M. 21. osztálya kérte az I. hadtestparancsnokságot, hogy „...dr. Młotek letartóztatása esetén két hónapi büntetésének letöltése végett a Siklói-i büntetőtáborba kísérendő. Nevezett kinyomozására súlyt helyezek és letartóztatása ide (21. osztály) haldélként jelentendő.”⁵² Az I. hadtestparancsnokság nyomozással megbízott „K” tisztjei viszont kiderítették, hogy Młotek nevű személy a lengyel követségen és konzulátuson ismeretlen, tehát álnéven dolgozik. A hadtestparancsnok biztosította a H. M. 21. osztályát, hogy „Berendezkedtem arra, hogy dr. Młotek Mieczysław lengyel őrnagynak a követségen való megjelenéséről lehetőleg értesüljek.”⁵³ A nyomozás során az is kiderült, hogy „Młotek őrnagy az utóbbi időben (1940 február—június — L. I.) a budapesti lengyel főkonzulátuson (dr.) *Junacki* néven tevékenykedett. A budapesti I. hadtestparancsnokság „K” (kémelhárító) beosztottai Młotek őrnagyot a Váci utcában őrizetbe vették s a váp. (városparancsnokság) fogdába kísérték.”⁵⁴

Młotek őrnagy távozásával a jolsvai táborban nem szűnt meg az evakuáció szervezése. A jelentésekből arra lehet következtetni, hogy Młotek őrnagy távollétében egyszerre több „lengyel megbízott” is működött a jolsvai lengyel táborban.

1940 februárjában Nagycenkről a jolsvai táborba áthelyezett Jerzy Brendel, Eugeniusz Jagoda, Jan Niedznicki, Mikołaj Pawlusiewicz, Feliks Pawłowicz, Zygmunt Rusińkiewicz, Leopold Temersand, Stanisław Warzecka, Edward Zólkiewicz lengyel hadnagyok (podporucznicy) és Jan Pisch főhadnagy (porucznik) ellen hamarosan az a gyanú merült fel, hogy a menekültek tervszerű szöktetésében tevékenyen közreműködnek. „Pawłowicz hadnagy a budapesti lengyel katonai attachénak megbízottja (volt) a nagycenki táborban.”⁵⁵

Az abaújnádasdi táborban 1939 végén — 1940 elején Kazimierz Żieliński

százados szervezte, koordinálta a szökéseket. Żieliński százados kapcsolatban volt a hidasnémeti, Tornynosnémeti és a tornanádaskai lengyel katonai táborokkal is, később Dembiński irodájában dolgozott. Kapcsolatait a Franciaországba való utazásig fenntartotta az előbb említett táborokkal. A Żieliński századosra vonatkozó iratanyagból arra következtethetünk, hogy az előbb említett táborokból szervezett szökésekért személyes felelősséggel tartozott. Tevékenysége megerősíti azt, hogy a budapesti lengyel konzulátus tevékeny szerepet játszott az evakuációban.⁵⁶

A szökések elemzésénél világossá vált, hogy vidéki viszonylatban is budapesti irányítás mellett szervezik, koordinálják az evakuációt s a szálat a lengyel követségre és a Lengyel Katonai Képviselőre vezetnek. A felsőhangonyi lengyel katonai táborból 1940. január 27—30. között nyolc tiszt és 43 katona, a sajozárnnyi gyűjtőtáborból február 4-én négy katonai személy⁵⁷ „távozott” el. A táborórség parancsnoka a szökéseket Stefan Dembiński tábornok túl széleskörű hatáskörével hozta összefüggésbe. A jelentés megállapította, hogy a „... szökések különösen megszorodtak azóta, amióta az egyes táborok élére a lengyel rangidős tiszteket (starszy obozu) Dembiński tábornok [Lengyel Katonai Képviselő parancsnoka] a területileg illetékes hdt.pszág. és annak összekötő tisztjének megkérdezése nélkül önállóan nevezi ki.”⁵⁸ Littay altábornagy is azon a véleményen volt, hogy „... Dembinszki [Dembiński] lengyel tábornok részére engedélyezett ügykör a lengyel táborok ügyeivel úgyis megterhelt hdt.-ok munkáját még jobban meg fogja nehezíteni. A H. M. 21. osztálya ugyanis jogot ad arra, hogy egyes lengyel tiszteket fent nevezett lengyel tábornok [Budapestre] magához rendelje.”⁵⁹

A jolsvai, a felsőhangonyi valamint a Sajó és az Ipoly menti táborokból végrehajtott szökések kivizsgálásakor a miskolci VII. hadtest parancsnoka Nagy altábornagy felháborodva jelentette a H. M.-nek, hogy a polgári hatóságok „... eddig még a lengyel katonai internáltak szökésének előmozdításában részt vett magyar polgári egyének legnagyobb részét eljárás alá sem vonták, sőt a hdt. pság. (hadtestparancsnokság) által letartóztatott és nekik további fogvatartásra és eljárás végett átadott, tettenért bűnösöket »állítólag felsőbb rendelkezésre« szabadon bocsátották. Ugyanakkor, mikor a hdt. pság. a lengyel internáltak szökésének megakadályozása végett költséget és munkát nem kímélt csakhogy a lengyel katonai személyek szökését meggátolja, a fennálló rendeletek szerint nem találja helyénvalónak, a polgári hatóságok lassú és engedékeny eljárását... tettenért szöktetőkkel szemben.” Nagy altábornagy okfejtése szerint a polgári közigazgatási hatóságok lassú eljárásából az az erkölcsi kár származik, miután a lengyel polgári táborok közelében levő községek lakói azt látják, hogy a lengyel internáltak szöktetésében résztvett és tettenért egyének, kik a szüntetések (helyesen: szöktetések — L. I.) üzletszerűen (!) folytatták, büntetésben nem részesülnek, sőt abból megtorlás nélkül tetemes anyagi hasznot is húznak (lengyelenként 20—80 pengő). A lengyel katonai internáltak szökésének meggátolása végett kérem H. M. Úr mielőbbi intézkedését, hogy a lengyel katonai internáltak szökését elősegítő polgári személyeket a polgári hatóságok — hosszadalmas eljárás mellőzésével — késedelem nélkül vonják felelősségre.”⁶⁰

A bánrévei lengyel katonai táborból végrehajtott „menetrendszerű” szökések kivizsgálásakor a katonai nyomozók birtokába került a tábor rangidősének (starszy obozu) „belső” állománykimutatása, amelyet rendszeres időközönként Stefan Dembiński tábornok Katonai Irodájához kellett felterjesztenie. A bánrévei táborparancsnok által lefolytatott vizsgálat során fény derült az evakuáció belső mechanizmusának egy-egy, addig ismeretlen részére is. Littay altábornagy a vezérkar főnökének (a VKF 1. osztály vezetőjének) elküldött jelentésben rámutatott arra, hogy „... az előfordult szökések két csoportra oszthatók és pedig: 1. egyéni kezdeményezésű, 2. irányított szökésekre. Minden egyes szökési alkalommal a lengyel tisztek és legénység magatartásából következtetni lehet a szökés fent részletezett mineműségére. A kimutatás 6. rovatában a változás időpontja mellett a rangidős lengyel parancsnok felüti azt, hogy az internált hova távozott, ha áthelyeztetett. [...] Ha egyéni kezdeményezésű volt (a szökés), akkor a távozás időpontja mellett »uciekk« (megszökött) jelzést használnál, ha pedig szervezett szökés történt, akkor az időpont mellett semmiféle megjegyzést nem tesz. Ily kimutatások felterjesztésével az internált lengyelek budapesti központjukat (*Przedstawicielstwo Internowany Wojska Polskiego*) név és szám szerint állandóan tájékoztatják a változásokról.”⁶¹

A szökések gyakorisága 1940 nyarán is figyelemreméltó volt. A táboraikból — tartózkodási helyeikről — megszököttek neveivel a vármegyei hivatalos lapokban is gyakran találkozhatunk. Sajószentpéter községből „... engedély nélkül ismeretlen helyre távoztak, illetve a kiadott utazási engedélyben előírt határidőn belül nem tért vissza 22 lengyel menekült.”⁶²

A miskolci járás főszolgabírójának jelentéseiből is tudjuk, hogy a járás területén elhelyezett polgári menekültek közül igen sokan „ismeretlen” helyre távoztak. 1940 májusában Felsőböcs és Alsószolca községekből 12 lengyel polgári személy szökött meg.⁶³

A mezőkövesdi járás főszolgabírója 1940. április 4-én a Mezőkövesd községből öt megszökött lengyel polgári menekült országos köröztetését rendelte el. Andornaktállya községből 1940. április 17-én négy, április 18-án Mezőkövesdről három polgári menekült szökött meg. A szökések a következő hónapokban is folyamatosak voltak. 1940 májusában Mezőkövesdről újabb hét, a garanyi táborból pedig nyolc polgári menekült „távozott” el.⁶⁴ Röviddel később újabb és újabb szökésekről olvashatunk a jelentésekben. A sátorlajújhelyi járás főszolgabírója mint a garanyi lengyel polgári menekült tábor parancsnoka jelentette a B. M. IX. osztályának, hogy több menekült a rendőrségi jelentkezéseknek nem tett eleget, azaz megszökött.”⁶⁵

A szökések miatt számos magyar — lengyelekhez beosztott — tisztet és katonát felelősségre vontak, megfenyítettek. A miskolci VII. hadtestparancsnokság (Nagy altábornagy) 1941. február 20-án keltezett jelentéséből tudjuk, hogy dr. Jan Kornaus és Alfred Krajewski vezérkari ezredesek szökése (1940. okt. 3.) miatt Mészáros István hadnagy ellen „... a szolgálatra [őrzésre] vonatkozó általános és különös utasítás ... szándékos (?) mellőzése ...” címén fegyelmi eljárást indítottak. Krajewski és Kornaus ezredeseket az evakuáció szervezésében való részvételük miatt korábban letartóztatták és a naprágyi

1. táblázat folytatása

Hádstest	Hely	Elhelyezés	őrség			lengyelek						
			tiszt	legénység	törzstiszt	tiszt	altiszt	legénység	polgári személy	ló	jármű	gépjármű
VIII.	Hidasnémeti	határórlaktanya	1	25	20	200	10	60		2	1	—
	Csaroda	határórlaktanya	2	30	—	5	30	350		4	2	—
	Perény	határórlaktanya	2	30	—	5	30	300		4	2	—
	Tornanádaska	határórlaktanya	1	30	—	5	20	250		2	1	—
	Mándok	határórlaktanya	1	25	20	200	20	40		2	1	—
	Ricse	határórlaktanya	1	20	—	5	20	200		2	1	—
	Tornyosnémeti	határórlaktanya	1	20	—	5	20	200		2	1	—
		összesen:		9	180	40	425	150	1400	—	18	9

büntető táborba utalták. Az ezredeseket — Budapesten keresztül Siklóásra — kísérő Mészáros István és Hajdú István hadnagyok Budapesten a Keleti pályaudvar étterméből megengedték, hogy Kornaus a „... Budapesten tartózkodó hozzátartozójával távbeszélgetést folytasson ... így közvetve előidézőjévé vált annak, hogy ... a lengyel tisztek később már a siklósi [büntető] táborból megszöktek.”⁶⁶ Hajdu István hadnagyot e „mulasztásáért” Nagy altábornagy hadtestparancsnok 1941. május 23-i parancsa értelmében 20 napi szobafogsággal (!?) büntették.

TÁBORÖSSZEVONÁSOK

1939 őszén és 1940-ben az evakuáció okozta létszámcsökkenés miatt több lengyel katonai menekült táborot összevontak, vagy megszüntettek. A menekültek áthelyezése illetve egyes táborok megszüntetése vonatkozásában azonban több ellentmondást figyelhetünk meg. A VKF 2. D. és a B. M. VII. osztálya a tömeges szökésekre hivatkozva a déli, Somogy megyei, Dráva és Mura menti, a kalocsai járásbeli táborok megszüntetését, lakóinak az ország belsejébe való szállítását szorgalmazta.⁶⁷ Ugyanakkor a H. M. 21. osztálya — amely papíron egyetértett a VKF és a B. M. VII. osztályának javaslataival — gyakorlatilag éppen az ellenkezőjét valósította meg. A miskolci VII. hadtestparancsnokság területén levő „aranylág sok lengyel gyűjtőtábor csökkentésére” a H. M. 21. osztály elrendelte egyes táborok megszüntetését és lakóinak a déli határ (!) közelébe való elszállítását. A hadtestparancsnokság részére kiadott utasításban (1940. febr. 26.) Baló Zoltán ezredes arra hivatkozott, hogy a szökések (evakuáció) miatt feleslegessé vált — elnéptelenedett — táborokat össze kell vonni. Megállapította, hogy az „... őrségek létszáma a legtöbb táborban túl soknak (!) látszik. Felülvizsgálandó és a szükséges mértékre leszorítandó.”⁶⁸ A táborok összevonását és megszüntetését végül is úgy hajtották végre, hogy a kislétszámú északkeleti országrészben levő táborok lakóit a magyar—jugoszláv határhoz közeli falvakba helyezték. A H. M. 21. osztály állásfoglalása szerint: „Gara község továbbra is gyűjtőtábor marad és oda a VII. hadtesttől 6—8 rendőrtiszt és 220 lengyel (rendőr) fog irányíttatni.”⁶⁹ Az abaújnadasdi és a pácini lengyel katonai táborokat a férőhelyek teljes kihasználása és az őrszemélyzet számának csökkentése céljából — az elsők között — 1940. február 20-án a kassai VIII. hadtestparancsnokság feloszlatta.⁷⁰

1940 április elején az áthelyezésekkel kapcsolatban a miskolci VII. hadtestparancsnokság területén megszüntették a Selyp, Özörény, Ráros-puszta, Drégelyalánk, Tesmag, Kalonda, Kóvár, Somoskőújfalu, Dejtár és Ipoly-pásztó községekben levő lengyel katonai táborokat. A táborok lakóit Tompára, Garára, egy kisebb részét a szilicei lengyel katonai táborba helyezték át. Április végére a naprágyi büntetőtábor, májusban a csarodai tábor, júniusban a pácini táborok felszámolását tervezték. A Csízfürdön elhelyezett tiszteket hozzátartozóikkal együtt a pelsőci idegszanatóriumban kívánták elhelyezni.⁷¹ A csarodai táborból a legénység (1940. május 14.) Hidasnémetibe és Tornánádaskára került.⁷²

II. sz. Táblázat

A miskolci VII. és a kassai VIII. hadtest területén katonai táborokban internált lengyel katonai és polgári személyek létszáma 1940 őszén

Hadtest	Hely	Elhelyezés	Őrség				Lengyelek					
			tiszt	legénység	törzstiszt	tiszt és tiszjelölt	altiszt	legénység	polgári személy	ló	jármű	gépkocsi
VII.	Jolsva	határórlaktanya	2	70	40	200	200	800	—	10	5	4
	Ipolyszalka	határórlaktanya	1	25	20	80	5	20	—	4	2	2
	Ipolybalog	határórlaktanya	1	25	—	1	10	100	—	4	2	—
	Ipolyhídvég	határórlaktanya	1	25	20	90	5	30	—	4	2	—
	Vámosmikola	határórlaktanya	1	30	—	5	30	280	—	4	2	—
	Nagycsalomja	határórlaktanya	1	25	—	1	10	120	—	4	2	—
	Osgyán	kastély	1	30	20	90	5	40	100	4	2	—
	Pelsőc	gyógyház	1	30	30	120	5	40	50	4	2	2
	Sajószárnya	határórlaktanya	1	20	—	2	10	120	—	4	2	—
	Sajószentkirály	határórlaktanya	1	20	20	80	5	20	—	4	2	—
	Bánréve	határórlaktanya	1	20	—	2	10	120	—	4	2	—
	Sajólénártfalva	határórlaktanya	1	20	—	2	20	190	—	4	2	—
	Eger	diákotthon, fürdőház	1	30	30	120	5	40	20	4	2	—
	Selyp	cukorgyár	1	30	20	80	—	20	—	4	2	—
	összesen:		15	400	200	873	320	1940	170	62	31	8
VIII.	Hidasnémeti	tisztviselő lakások	2	25	40	110	5	35	15	4	2	—
	Csaroda	határórlaktanya	1	20	—	3	30	280	—	4	2	—
	Perény	határórlaktanya	1	20	—	3	20	290	—	4	2	—
	Tornanádaska	határórlaktanya	1	20	—	2	15	190	—	4	2	—
		összesen:		5	85	40	118	70	795	15	16	8

1940-ben néhány esetben volt arra példa, hogy az ország déli részéből északra, Északkelet-Magyarországra telepítsenek lengyel menekült táborokat. 1941-ben Jugoszlávia megtámadásának időszakában megszüntették a Somogy megyei lengyeltóti és a mosdósi lengyel katonai táborokat. „... a gyűjtőtáborokban internált 190 főnyi lengyel tiszt és kb. 40 fő legénység részére a hidasnémeti laktanyában lengyel tisztí gy.(újtó) tábor rendezendő be.”⁷³

A VKF 2. D. érvényt szerzett korábbi elképzeléseinek s ennek megfelelően (1940 nyarán—őszén) néhány Duna-menti katonai tábor megszüntettek. A kiűritett táborokból tömegesen érkeztek, főleg családos menekültek a VII. hadtest területére. Az „áthelyezett” menekülteket zömmel magánházaknál szállásolták el (a költségeket a kincstár fedezte). A korábban megszüntetett selypi, ipolypásztói és tesmagi tábor (750 tiszt és 300 legénységi állományú személy elszállásolására) újból megnyitották. Minden eshetőségre készen a 250 tiszt és 50—60 katona befogadására alkalmas osgyáni kastélyt is előkészítették.⁷⁴

KORTÁRSK AZ EVAKUÁCIÓRÓL

A táborok őrzéséről, a tábori életről, a szökésekről a falvak lakosságának tudatában érdekes s hitelesnek tekinthető emlékek maradtak fenn. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy az egyes táborok őrzésének tényleges komolysága tekintetében szélsőséges eltérések voltak. Voltak olyan helységek ahol a helyi lakosok nem vették észre (!?) a lengyel internáltak őrzését. Többek között Pácín község is ilyennek számított. Több helybeli lakos megerősítette, hogy a „... katonák kijártak a faluba mintha otthon lettek volna. Én nem láttam itt [magyar] tiszteket, katonákat, akik őket a lengyeleket őrizték, nem emlékszem rá. Ezt onnan tudom, hogy barátoktunk velük, egy-egy pohár bort is megittunk időnként ... a katonák szabadon mentek el a faluból, »szökevényekről« nem tudunk.” *Berta János* szerint a lengyelek „... amikor meghallották, hogy a helyzet javul, elkezdtek szökdödni, egyenkint, kettesével-hármasával. Teret is adtak nekik mert őrizetlenek (!) voltak, senki sem őrizte őket... [a pácini] kaszárnyában csak lengyelek voltak... abszolút senkitől nem függtek.” (?) A lakosság közül általában kevesen tudták, hogy a lengyelek szökéseit milyen szervezetek irányították, de az utazás céljáról igen sokan tudtak: „Ismerem több olyan fiatal fiút, akik elszöktek Franciaországba, még onnan is írtak vissza ... én magam is többször elvittem őket Ricsére, ott volt nekik valamilyen politikai iskolájuk. [...] volt lovunk, megkérdeztek ... este kétszer-háromszor elvittem őket barátságból, baráti alapon. Előtte megittunk pár féldecit a kocsmában, hogy ott [Ricsén] mit tárgyaltak nem tudom. Később ezek a fiatalok elmenekültek, elszöktek Franciaországba... írtak is vissza, meg [előtte] elmondták, hogy azért mennek el mert harcolni akarnak a németek ellen...”⁷⁵

Az evakuációról Bekecs községben is viszonylag pontos információval rendelkeztek: „Tudjuk ... azt a lengyelekről, hogy egy dunántúli lágérbn [táborban] egy Alexandrow nevű (?) tábornok szervezte őket az ellenállásra. A későbbiek folyamán a lágér lakóiból sok [lengyel] férfi került Angliába, akik harcoltak a német fasizmus ellen. [...] A községben élő idősebb generációnak

felemlítve az emlékeket, hihetetlenül őszinte szeretettel beszélnek az akkori nehéz időkről.”⁷⁶

Az egykori lengyel menekültek akik közvetlenül tapasztalhatták az irántuk megnyilvánuló jóindulatot, hangot is adtak a lakossággal szembeni nagy-rabecsülésüknek: „Meg kell jegyeznem, hogy már a magyarországi tartózkodásom legelején a magyar hatóságok nagy jóindulatot tanúsítottak. Ennek bizonyítéka, hogy mint internált tiszt engedélyt kaptam a magyar táborparancsnoktól (nevére nem emlékszem), hogy Budapestre utazzam. [A Mándokon internált] Maczek ezredes⁷⁷ csapatához tartozó tisztek néhány hetes ottlét után egy reggel váratlanul eltűntek. [...] Úgy mondták, továbbutaztak Nyugatra. Elégé nagy létszámú csapat lévén lehetetlen, hogy elutazásukat nem vette volna észre a táborparancsnokság. Az ügyet mégis eltussolták, amit a magyar hatóságok (a táborparancsnokság) lengyelekkel tanúsított nagy jóindulatának tulajdonítottunk. Egészen bizonyos, hogy a (lengyelek ügyeit intéző) magyar hatóságok tudták, hogy a Magyarországon internált lengyelek nagy többségének célja a Franciaországba való szökés volt, ahol Sikorski tábornok lengyel hadsereget szervezett.”⁷⁸

A csarodai lengyel katonai táborból végrehajtott szökéseket a helyi lakosság aktív segítségét több visszaemlékezésből rekonstruálni tudjuk. Witwicki főhadnagy szerint 1939 végén Csarodán „...egy titkos sejt szerveződött, amely a lengyel katonák Franciaországi szöktetését szervezte. Én azok közé a tisztek közé tartoztam, akinek a katonák útlevéllel és civil ruhával való ellátása volt a feladata. Ebből a célból elutaztam Budapestre és ott a Váci utcai (házszámra nem emlékszem) Lengyel Hadsereg Képviselőtében utalványt kaptam a civil ruhára. A ruhakészletet egy nagy üzletben vettem fel, amely valószínűleg ugyanazon az utcasarkon volt. Tulajdonosát Grubernek nevezték és egy kicsit értett lengyelül is. Amikor megérkeztem Csarodára a podgyász is megérkezett és felvettem a vasútállomáson. Azután kocsin beszállítottuk a faluba egy házba, amelynek magyar tulajdonosa beavatottunk volt és átvette a csomagokat. A kijelölt este és éjszaka folyamán az utazásra kijelölt katonák aztán elmentek a »búvóhelyre« és átöltöztek civil ruhába és már reggel hatkor a csarodai vasútállomáson voltak. Én már vártam rájuk, kiosztottam az útleveleket és a Budapestre szóló menetjegyeket, vigyáztam, hogy baj nélkül szálljanak fel a vonatra. A vasútállomáson végződött be a tevékenységem. Budapesten a pályaudvaron ezeket az embereket (nemcsak a csarodai táborból, hanem az egész országból) várta egy lengyel összekötő, aki a csoportot továbbirányította a [magyar—jugoszláv] határig. A harmadik vagy negyedik szállítmánynál (már nem emlékszem pontosan) a csarodai állomáson bekövetkezett a »melléfogás«. Egy utazásra kijelölt lengyel tiszthelyettes sokat ivott s nagyon hangosan énekelt, mellette pedig fennhangon sírt egy magyar nő. A [vasútállomáson] szolgálatban levő magyar csendőr kérdezősködni kezdett. A szomorkodó magyar lány azt mondta neki, hogy ez a lengyel katona háborúba indul s őt elhagyja. A csendőr mindent kitalált, s az egész csoportot visszarendelte [visszakísérte] a táborba. [...] Megvagyok győződve, hogy Csaroda faluban nagyon sok magyar lakos tudta, hogy a lengyel katonák a táborból Franciaországba szöknek.”⁷⁹

A csarodai táborban működő „evakuációs részleg” működéséről illetve a lakosság segítségéről *Kazimierz Witwickin* kívül *Krizbai Gy. Domokos* írásából is meggyőződhetünk. A két visszaemlékezés (bár íróik nem ismerik egymást) lényegében ugyanazt a történetet mondja el. *Krizbai Gy. Domokos* — későbbi feleségével *Sebestyén Magdával* együtt — diákkorában lengyel menekült csoportokat kísért Csarodáról előbb a magyar—jugoszláv, majd a lengyel határra. A *Krizbai házaspár* értékes — részletkérdésekre is kitérő — visszaemlékezése szerint Csarodán több helybéli lakos résztvett a lengyelek szöktetésében. A *Witwicki főhadnagy* által említett ház (ahol az útnak induló lengyelek átöltöztek) *Krizbai Gy. Domokosné* édesapjáé volt. A „*Sebestyén ház*” fontos szerepet játszott a csarodai lengyel menekültek egyéb irányú megsegítésében is. „A lengyel tisztek és katonáknak a laktanyából való elszöktetése több csoportban nagy rizikóval történt. Először civil ruha érkezett zsákban és utazásra pénz. Ezt autó hozta. A csomagot a kertünk árkába tették, ahonnan azt öcsém kisszekéren vagy szánon (az időszaknak megfelelően) hozta fel, mintha terményt vagy fát szállítana. Majd nővérem közölte a tábor orvosával, hogy hány személyre érkezett és milyen méretű ruhák. A megbeszélrt napra takarodó után kiszökött a táborból a szökésre induló csoport. Hozzánk jöttek. A lakás utcai szobájának ablakközeit párnákkal teleraktuk, hogy a zaj, beszéd ki ne szűrődjön, pokróccal pedig elfüggönyöztünk. [...] A lengyelek átöltözésük után megőrzés címén nálunk hagyták kitüntetéseiket, személyi irataikat, leveleiket, fényképeiket, lengyel katonai ruháikat . . . Kezdetben Pestről jött értük egy-egy személy, később már az édesapámra hárult aki (szekéren) fuvarozta be a hajnali vonathoz őket, Vásárosnaményba, vagy Fehérgyarmatra ahonnan továbbkísérte valaki a lengyeleket. Később ez a feladat rám hárult, én mentem velük Murakeresztúrig, ahol az állomáson Halász (?) bácsi várt ránk s szöktette őket tovább. [...] Jugoszláviának Német- és Magyarország által való lerohanása idején, de már előtte is másfél, két hónappal öcsém és nővérem üzenetére visszatértem Csarodára, ahonnan Munkácson át Szolyvára kísértem lengyeleket. . . .”

Marian Turowski volt csarodai lengyel katonai menekült *Krizbaiéktól* függetlenül a csarodai katonai táborból való szökéseket a következőképpen foglalta össze: „Ez a csoport segített a lengyeleknek, törődött velünk. Szívbeli együttérzést tanúsítottak irántunk. Ők újságot hoztak (továbbítottak) a táborba. Leveleket és híreket juttattak el a táborba. Közölték a rádió híreit, amelyekkel lelkünket erősítették. A falukban fehérneműt és civil öltözékeket gyűjtöttek és mostak számunkra. [...] Amikor a lengyelek elhatározták, hogy megszöknek, hogy a szövetséges hadsereghez csatlakozzanak, a csoport tagjai *Krizbai Domokos* és (*Sebestyén*) *Magda* ismét segítettek. Szereztek számunkra civil öltözetet és budapesti címeiket. Ezek a fiatal magyarok segítettek nekünk illegálisan átlépni a jugoszláv. . . határt. A *Sebestyén család* házában a lengyelek civil ruhába öltöztek és néha, amikor nem tudták folytatni útjukat a razziák miatt, hosszú ideig bújtatták a lengyeleket. Ismeretes számomra az is, hogy *Krizbai* a szökésben levő csoportját elvezette Magyarországra (déli) határához. Elvezette azokat a lengyeleket is, akik a partizánokkal akartak összeköttetésbe lépni, illetve a Kárpátokon keresztül más országba eljutni. Szintén

tudomásom van arról, hogy Magyarország német megszállása után a hitleristák Krizbai Domokost és (Sebestyén) Magdát, az ő barátaikat halálra ke-resték.”⁸⁰

Csarodán többen részt vettek a lengyel katonai menekültek evakuációjának segítésében. „Csaroda községben levő táborban tartózkodó lengyel tisztek több ízben felkeresik özv. Darvas Béláné földbirtokosnőt. 1939. november 3-án özv. Darvasnétól Szmiszek Sztaniszláv kapitány, Stepanszki Károly és Dtra-doszky Milán (lengyel) hadnagyok gépkocsin megszöktek. Szmiszek Sztaniszláv kapitány azóta Párizsból írt levelet a táborba. A csarodai táborból való ki-szökést budapesti irányítással a táborban elhelyezett tisztek végzik. Felszólít-ják az altiszteket, hogy polgári ruhában Jugoszlávián keresztül Franciaországba szökjenek.”⁸¹

A bánrévei táborból végrehajtott szökések részleteiről *Jan Zajac* volt menekült tiszt visszaemlékezéséből tájékozódhatunk: „Mint már említettem Bánrévén a légierő és a repülős tisztek voltak elszállásolva. Ők utaztak elő-ször Franciaországba. Elküldték (egy ízben) 18 katona papírjait s a kijelölt egyéneknek megparancsoltuk, hogy estig bújjanak el valahol a kertben, éj-szaka pedig utazzanak Budapestre. Ugyanakkor valaki észrevette (a létszám-csökkenést) s a magyar parancsnok, valami Taksony százados nevű tiszt tud-tára adta, aki a szökevényeket egy helyiségbe záratta, ami minket nagyon nyug-talanított, hogy nem voltunk képesek megszervezni a szökést. A parancsnokot figyelmeztettük, hogy katonáinkat betonpadlós helyiségbe záratta s egész-ségükért a felelősséget neki kell vállalnia. Beleegyezett, hogy szalmazsákokat és plédeket kaphassanak, 18 másik katona vitte be a dolgokat, azok ott maradtak, akiknek meg kellett szökni azok kijöttek és az éjszaka folyamán elutaztak Budapestre. Reggel kiengedette őket a magyar parancsnok, ellenőrizte a ne-veket, s egy fél órát adott nekik a mosdásra és borotválkozásra. Azután meg-parancsolta, hogy álljanak sorba, nekünk tiszteknek oldalt kellett állnunk és nagyon elégedett képpel várt a létszámjelentésre, amikor 18-cal kevesebbet je-lentettek megparancsolta, hogy olvassák fel ezek (a bezártak) neveit. Amikor senki sem jelentkezett láthatóan megértette, hogy valami nincs rendben. Rá-kiabált az őrségre, hogy kutassák át az egész épületet ... majd a katonák jelentették, hogy nincsenek. A parancsnok idegesen odaugrott a mi ezrede-sünkhöz és németül rákiáltott: »Hol vannak?« A mi ezredesünk így válaszolt: »Százados úr, Ön egy lengyel ezredes előtt áll, kérem lépjen hátra három lé-pést!« amit a százados végre is hajtott. Ezredesünk így folytatta: »most én kérdezem, ki záratta be őket?« A százados azt válaszolta, én! az ezredes így folytatta »akkor hol vannak?«

Este ülünk a vasútállomás kaszinójában, odajön hozzánk a magyar pa-rancsnok és felajánlja nekünk, hogy igyunk vele egy pár pohár bort, amire mi szívesen vállalkoztunk is. Tizenegynéhány pohár után megkérdezte tőlünk: Uraim mint magánember kérdem, hogyan szöktek meg, hiszen az épületnek csak egy bejárata van az ablakok pedig rácsosak, az ajtónál viszont örök áll-tak ... én már nem fogok a szökevényeknek ellent állni, de mondják meg hogyan történt e szökés? Természetesen azt válaszoltuk, hogy mi sem tudjuk ... Né-hány nap múlva katonáinknak tényleg megengedte, hogy a városban sétálja-

nak. Egyik alkalommal a polgármester felesége megkérdezte a magyar parancsnokot: »Főhadnagy úr, a lengyeleket már nem zárhatja be?« A magyar tiszt azt válaszolta: »Kérem asszonyom beláttam, hogy a lengyelt zsákba lehet varrni, be lehet zárni, viszont lyuk sem lesz a zsákon, a zár sem rongálódik meg de lengyel sem lesz.« Ezek voltak az első emlékeim az első magyarországi táborból.”⁸²

*

A szökések szervezőit s magát az evakuációt⁸³ a H. M. 21. és a B. M. IX. osztályainak vezetői igen sok eszközzel támogatták. Baló Zoltán ezredes és dr. Antall József miniszteri osztálytanácsos, Salamon Rácz Tamás, Dóró Gábor és mások segítségével nélkül a kormány szinten hallgatólagosan engedélyezett (azaz nem ellenzett) evakuáció bizonyosan lassúbb és körülményesebb lett volna. A lengyelek iránt megértést, rokonszenvet tanúsító közép- és alsófokú közigazgatási vezetők (és beosztottak), katonatisztek, katonák, továbbá a menekülteket segítő magyar társadalmi szervezetek aktivistái, a lakosság segítőkész magatartása nélkül az evakuációt sem megszervezni, sem végrehajtani nem lehetett volna. A német fasizmus által hazájukból elűzött lengyelekkel szembeni bánásmód okait Tóth István (visszaemlékezésében) vitathatóságában is érdekesen, több vonatkozásban találóan fogalmazta meg: „Én úgy ítélem meg, hogy az akkori, egyes állami vezetők részéről egy nagyon lovagias gesztus volt a lengyel menekültekkel szemben a segíteni akarás, annál is inkább, mivel mi magyarok közismerten a németek oldalán léptünk be a háborúba. Talán az évszázadok óta tartó barátság, a közös történelmi emlékek hatására — mely elevenen élt — voltak kénytelenek az akkori vezetők e nemes cselekedetre.” Kétségtelen tény, hogy a magyar—lengyel barátság mellett a világháború alatti magyar kormányok állásfoglalását más — tanulmányunkban nem részletezett — okok, elképzelések (is) meghatározták, befolyásolták. Az azonban bizonyos, hogy a „... hitleri német fasizmus által sorsüldözötté vált lengyelek segítése, evakuációjuk támogatása a szövetségesek oldalán lengyel egységek létrehozásához adott — közvetett — segítség németellenes jellegű tevékenység volt.” Olyan tevékenység, amelyről — jelentőségének megfelelően — beszélni és írni kell.

Nr. 12758 Szam. 1

Budapest 1939 NOV. 18.

Postakassza utalattal
Postakassza
Postakassza

A Kóspolcra
 1940 máj 28-án 21.540
19/10.210 Kóspolcra
Lapomayra

IGAZOLVÁNY
 /legitymacja/

Kozyszkowski Ljovna
 ur - nő, pan - pani

Yuz. J. pl. lesnitycz
Vasgyártóház - Lwow
Tallya

Itteni lakhelye
 miejsce zamieszkania na Węgrzech

utca
 ulica

1. kép. A lengyel polgári menekültek igazolványa

6708

Magyar Vöröskereszt Egyesület
(Croix-Rouge Hongroise)

Budapest (Hongrie),
VIII., Baross-u. 15.
Modelo A

Agence centrale de renseignements sur les prisonniers de guerre.
COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX-ROUGE
Palais du Conseil Général—Genève—Suisse

Pol. Int.
5 JUN 1940

Le formulaire rempli devra être mis sous enveloppe et envoyé
par la poste à l'adresse ci-dessus.

(Ten kwestionariusz powinien być włożony do koperty i nadany pocztą pod wyżejśm adresem)
A kiöltöltött űrlapot borítékba helyezve, a telet ottre kell póstára adni.

DEMANDEUR
(Patent) Az érdeklődő:

Nom (Názwizko) neve *Kryszkowski*
Prénom (Imienie) utóneve *Cyprian*
Rue (Ulica) utca
Localité (Miejscowość) város (község) *Tállya Lengyel tábor*
Pays (Kraj) ország *Ungarn*
Message à transmettre au destinataire. Złecenie do przystania do odbiorcy. A címzett részére szóló üzenet.
35 mots maximum. Nouvelles strictement personnelles. Wiadomości setale osobiste. Maximum 25 slow. (Maximum 25 szó.) Szigorúan csak személyi közlés lehet.

*Lotów i raty - serdecznie moich poddaniów
i goręco tuli do serca - o tem prokasz pomadomie
Babiz i domownikow - poddaniów*

Cyprian Kryszkowski

Date (Data) Kelet:

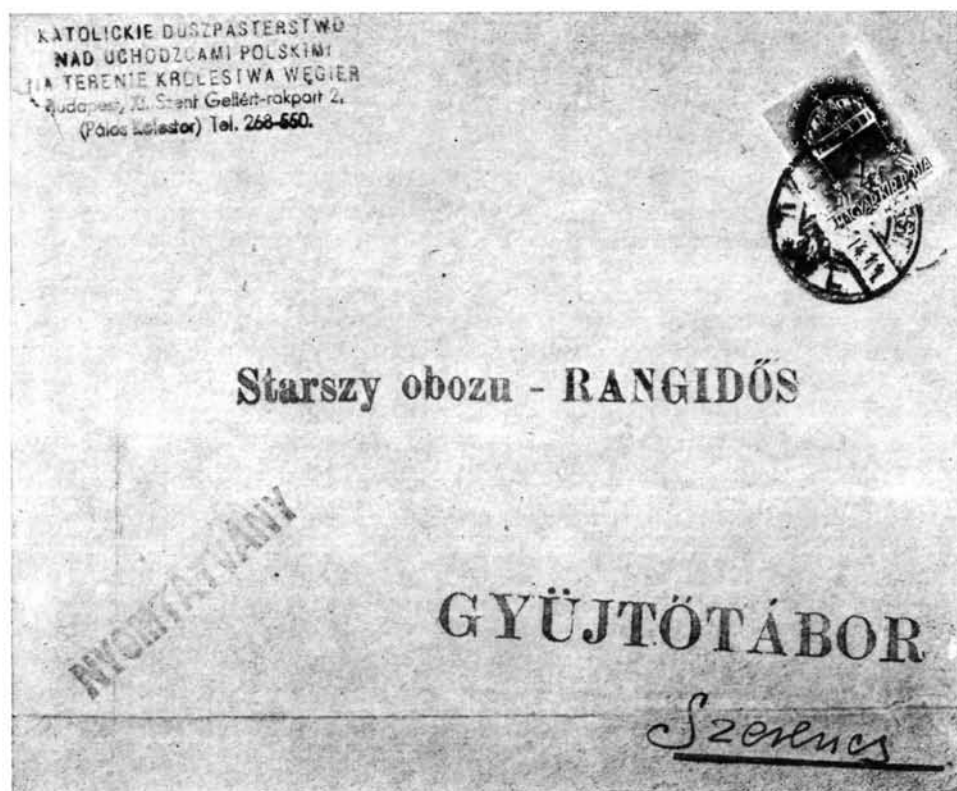
DESTINATAIRE
(Odbióra) A címzett:

Nom (Názwizko) neve *Korolukowa*
Prénom (Imienie) utóneve *Madwiga u. pp. Tyrowskich*

2. kép. A menekültek részére rendszeresített Nemzetközi Vöröskereszt „érdeklődő” lap

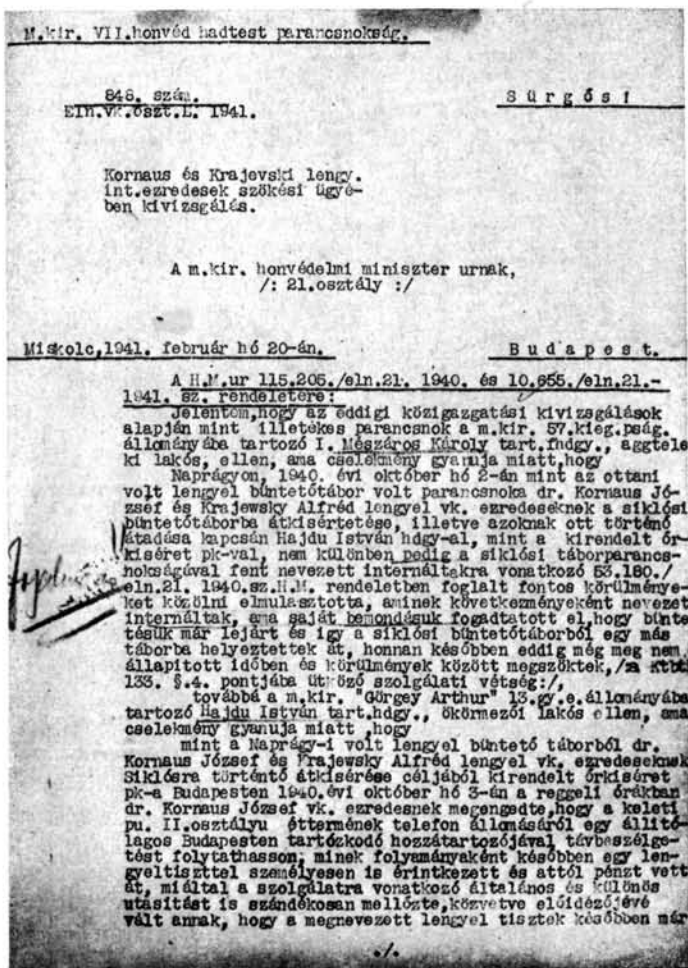
3. kép. Polgári Menekült Táborból Lengyelországba küldött levél borítékja

4. kép. A szerencsi lengyel katonai internáló gyűjtőtáborba küldött levél borítékja

5. kép. Jan Zachodni ezredes által festett ironikus kép

6. kép. Kornaus és Krajewski ezredek szökését kivizsgáló jegyzőkönyv első oldala

1 2 8 2.szám
-m.l.l.1940.
Szökések bejelentése.

A m.kir.Honvédelmi Miniszter Urnak
/:21.osztály:/

Miskolc, 1940. évi február hó 5-én. Budapest.

A f.é.II.l-én kelt 1170/eln.l.l.1940.sz.feltesztésem
kapcsán:

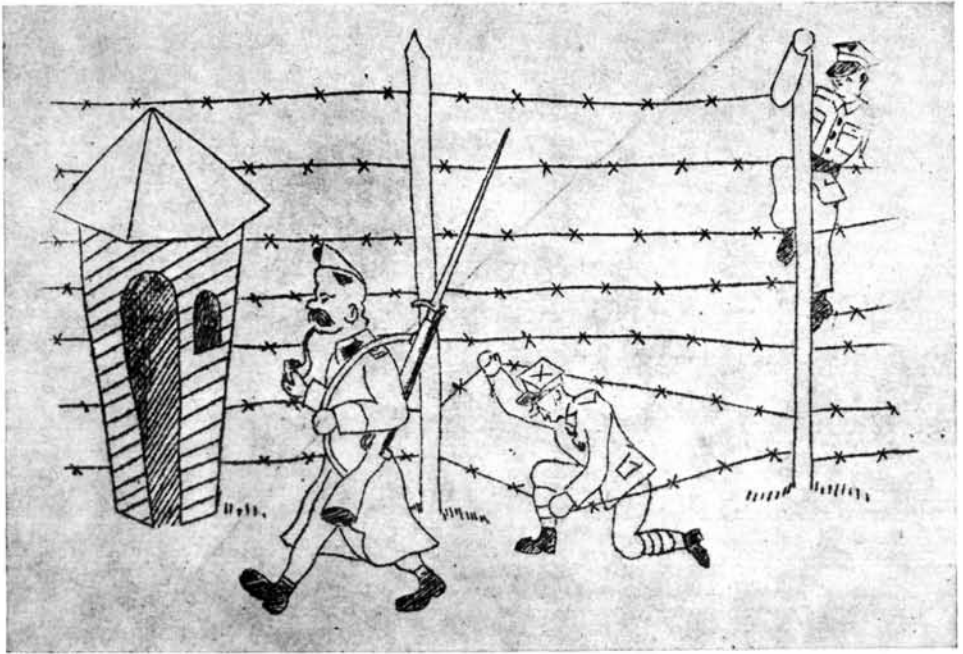
Jelentem, hogy a Felsőhangony-i lengyel katonai internált
táborból f.é.I.hó 27. és 30.között 8 tiszt és 43 fő lengyel
internált legénység megszökött. A szökéseket a tábor magyar
parancsnoka a f.é.I.30-án megtartott létszámlellenőrzésen
vette észre.

Jelentem, hogy a fenti szökéseket Dembinszky lengyel in-
ternált tábornok túl széleskörű hatáskörével hozom össze-
függésbe. Szökések különösen megzaporodtak azóta, mióta az
egyes táborok élére a lengyel rangidős tiszteket Dembinszky
tábornok a területileg illetékes hdt.p.ság. és annak összekött
tisztjének megkérdezése nélkül önállóan nevezi ki.

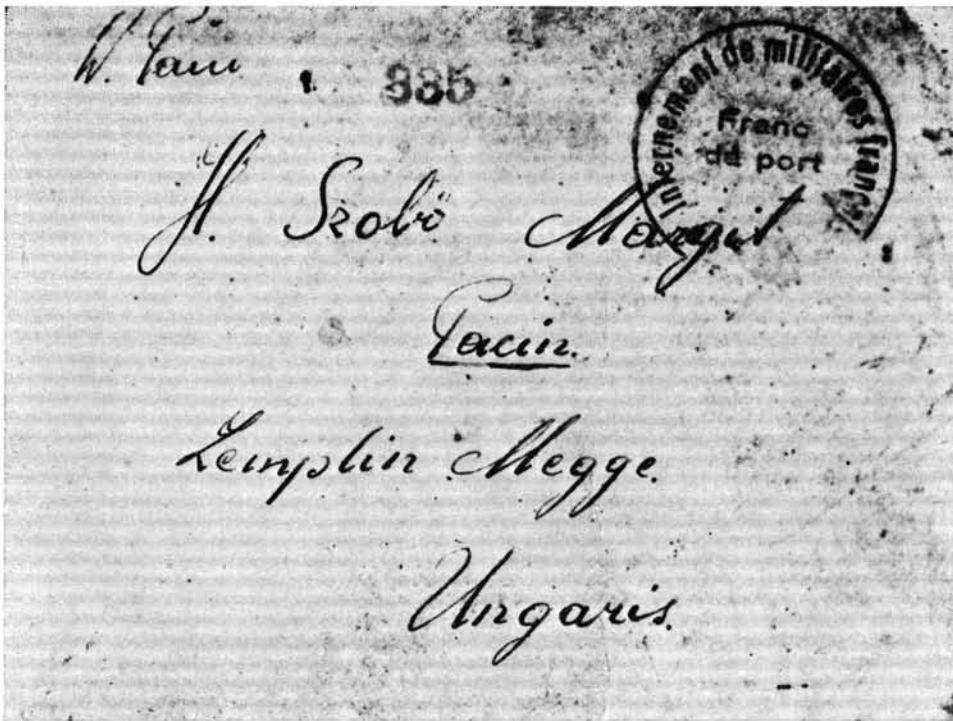
A H.M.21.oszt-tól közvetlenül a táborokhoz érkező áthe-
lyezési rendeletek sok esetben a helyi viszonyokat nem vesz
tekintetbe és így a táborok belszolgálatát nagymértékben
megnehezítik.

Hadtestpk.szolgálatilag távol:
M. Csabonyi László
P. 21

7. kép. A VII. hadtestparancsnokság jelentése a felsőhangonyi lengyel katonai táborból történt szökések kivizsgálásáról

8. kép. Lengyel katona rajza a táborokból való szökésekről

9. kép. Internáló táborból szökött lengyel katona levele Franciaországból

JEGYZETEK

1. *Lagzi István*, Adatok a lengyel katonai és polgári menekültek Abaúj, Borsod, Zemplén vármegyébe érkezésének történetéhez (1939 szeptember—október). Megjelenés alatt a Borsodi Levéltári Évkönyvben.
2. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Honvédelmi Minisztérium (HM) 21—21—3553—952.
3. HL HM 1939—12—12—3089—49722.
4. HL. HM 1941—21—21—4390—11300. Az internálás kérdést nem részletezzük, azt más munkánkban megtettük. Lásd, *Lagzi István*, Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. Zalai Gyűjtemény (szerk.: *Degré Alajos*) 3. sz. 1975. Zalaegerszeg.
5. HL. HM 1939—21—21—3205—515005. A HM 21. osztály 1939. szeptember 25-én alakult meg, állománya kezdetben 19 fő volt. Az osztály első vezetője Baló Zoltán ezredes, majd Utassy Loránd vezérkari ezredes lett. A lengyel katonai személyek ügyeit — lengyel részről — a Honvédelmi Minisztériumban létrehozott Przedstawicielstwo polskich żołnierzy internowanych w Królestwie Węgier jako organ 21. oddz. M. H. (A Magyarországon internált lengyel katonai személyek képviselője mint a HM 21. oszt. szerve) elnevezésű, lengyel parancsnokság alatt álló, egy időben a HM épületében működő iroda intézte. Az előbb említett iroda vezetője (parancsnoka) a *Przedstawiciel Wojska Polskiego internowanego na terenie Królestwa Węgier* (a Magyarországon Internált Lengyel Hadsereg Képviselője címet viselő tiszt volt. A Katonai Képviselőlet első vezetője *Stefan Dembiński* brigádtábornok volt, később *dr. Marian Steifert* vezérkari ezredes, végül *Aleksander Król* mérnökkari alezredes vezette a képviselőletet.
6. A rangidős tiszt mint tiszttség ténylegesen nem volt a táboron belüli legmagasabb rendfokozathoz kötve. Általában az alkalmasságot vették figyelembe.
7. HL. HM 1943—21—21—6757—502779.
8. HL. HM 1941—21—21—4387—1126.
9. Vö.: *Lagzi*, Zalai Gyűjtemény... vonatkozó része, lásd még: *Zdzisław Jan Antoniewicz*, Lengyel menekültek Magyarországon 1939—1945. Valóság 1975. 5. sz. 83—90; *Antall József* (előszavával), Lengyel menekültek Magyarországon a háború alatt. Budapest, 1946. 30—32., 55—63.; A polgári menekülteket szám szerint több társadalmi szervezet támogatta. A menekültek belső ügyeit (kulturális és szociális) a B. M. IX. osztálya mellett működő *Komitet Obywatelski dla Spraw Uchodźcami Polskimi na Węgrzech* (Lengyel Menekültek Ügyeit Intéző Polgári Bizottság) elnevezésű, lengyel vezetés alatt álló hivatal irányította. A Komitet Obywatelski vezetője *Henryk Ślawik* újságíró volt. A menekültek megsegítésében igen nagy szerepet játszott a Magyar—Lengyel Menekültügyi Bizottság, a Magyar—Lengyel Főiskolai Diákszövetség, a Magyar Mickiewicz Társaság, az Országos Magyar—Lengyel Cserkész Kör stb. és más magyar társadalmi szervezetek.
10. Vö.: HL. HM 1939. Eln. 21—21—3107—54342. A HM 21. osztályának vezetője Baló Zoltán ezredes 1939. október 30-án a HM I. Csoportfőnök tudtával értesítette a miskolci VII. hadtestparancsnokságot: „Közlöm, hogy a lengyel katonai internáltak a polgári büntetőbíráskodás alá tartozása mellett a katonai fegyelmi szabályoknak maradnak alávetve. Bírói eljárás szükségessége esetén az internáltak a területileg illetékes polgári bíróság hatáskörébe tartoznak.”
11. HL. HM 1941—21—21—4390—11300.
12. Országos Levéltár (OL) Belügyminisztérium (BM) IX. osztályának iratai 1939—9—18 (14299/1939 VII. res.) A rendelet valamennyi alispánnal ismertették. Vö.: Borsod-Abaúj-Zemplén megye Levéltára (BAZML) Borsod megye Levéltára (BmL) Bm. Alisp. eln. 198/1939. A m. kir. rendőrség valamennyi kapitánysága és kirendeltsége, a határvidéki rendőrkapitányság és kirendeltség és valamennyi járás főszolgabírójának. Szig. biz. 1939. szept. 27. A rendeletben kötelezték a járáások főszolgabíróit, hogy 1939. október 1-ig jelentsék a területükön elhelyezett vagy ideiglenesen tartózkodó *lengyel* polgári menekültek létszámát. Lásd még: OL. BM 1939—IX—15—4024. Lengyel, 1939. Számozatlan iratok. 14.299/1939 VII. res. ikt. számú irat. A menekültekkel szemben ténylegesen (a mindennapi életben) kialakított bánásmóddal kapcsolatban lásd: OL. BM 1952—1944—IX—9—4014—562684.; HL. HM 1943—21—21—6753—470544.; *Lagzi*, Zalai Gyűjtemény... 152.; *Antall József*, Polonia semper fidelis. Magyar—Lengyel Kurír Bp., 1947. júl. 31.
- 12a. HL. HM 1939—21—21—3107—52896 (12.295. sz. eln. III. — 1939.)
13. HL. HM 1939—21—21—3205—496753.
14. Somogy megyei Levéltár (SML) A lengyeltóti járás főszolgabírójának iratai 642/1942 (279219/1941—VII. c.).

15. HL. HM 1939—21—21—3107—52.881 sz. irat és mellékletei. Baló Zoltán ezredes hagyatéka. Növ. Napló sz.: 2/1964. Értekezlet a HM I. Főcsoportfőnöknél. 1939. okt. 10.
16. HL. HM 1939—21—21—3107—57407. A hidásnémeti, majd a Jolsvai katonai táborban levő gróf Stanisław Skarbek lengyel tisztet Horthy személyes kérésére bocsátották el a tábori állományból. 1939. október 28-án Horthy főhadsegéde utasította a HM I. Főcsoportfőnökét, hogy gróf Skarbeket Melczer Lilla országgyűlési képviselőhöz Alsókekesdre „szabadságolják”. Vö.: HL. HM 1943—21—21—6759—542905.; HL. HM 1939—21—21—3205—514694.
17. Vö.: Győr-Sopron megyei Levéltár 2. sz. Levéltára, Sopron (GYSML 2. sz.) A kapuvári járás főszolgabírójának iratai 134/8782. a főszolgabíró Farkas Ferenc Vöröskereszt Egyesületi pénztárosnak írott levele. 1940. dec. 18.; *Jan Zajac*, egykori menekült lengyel tiszt Bánrévei, dr. *Stanisław Ksyk*, ipolybalogi, *Kazimierz Witwicki*, csarodai, *Eugeniusz Ertelt*, és *Leon Michalczyk*, nagykanizsai viszonylatban hasonló figyelmességről írtak visszaemlékezéseikben.
18. Zemplén, 1940. jan. 6. Romániai és Lengyel menekültek bensőséges karácsonya Tályán.
19. A visszaemlékezéseket *Lagzi István* gyűjtötte. A politikai tevékenységgel kapcsolatban lásd: HL. HM 1940—21—21—3553—7089.
20. Lásd részletesebben: *Lagzi István*, *Raz jeszcze o politycznej dzialalności uchodźców polskich na Węgrzech*. KIERUNKI nr 33/1000, 17.VIII.1975. str. 9.; *Lagzi István*, *Działalność polskich uchodźców na Węgrzech*. KIERUNKI nr 25/992, 22.VI.1975. str. 9., 11.; *Lagzi István*, *Adatok a magyarországi lengyel katonai és polgári menekültek baloldali politikai tevékenységéhez*. Tiszatáj, 1975. XXIX, 11. sz. 62—68.
21. HL. HM 1939—21—21—3107—62948 (811/94. eln. II. — 1939. sz. Távirati jelentés.); HL. HM 1941—21—21—4387—1131— A sárvári lengyel katonai internáló táborban 1940. dec. 12-én felvett jegyzőkönyv.; HL. HM 1941—21—21—4391—73203— A szombathelyi III. hadtestparancsnokság kémelhárító osztályának jelentése a VKF 2. osztályának (6247. eln. kh. sz.—1941). A menekültek politikai aktivitásával kapcsolatban fontos megemlíteni: HL. HM 1943—21—21—6116—8247. A csendőrség központi nyomozóparancsnokságának (24.164—B.kt—1942) jelentését. Bizalmas!; HL. HM 1939—21—21—3701—54371. (14.731/1939. VII. res. Szigorúan Bizalmas!) Kommunista érzelmű lengyel katonák felkutatása. 1939. okt. 12. A HM-be küldött levél margójára piros ceruzával írt IGEN szó van írva. A kommunistaérezelmű lengyelek megfigyeltetésével, összeírásával és nyilvántartásával stb. a HM 21. osztálya az első pillanattól egyetértett. Lásd még: HL. HM 1939—21—21—3527—51567.; HL. HM 1939—21—21—3527—52896. (Pro domo, 12.295. sz. eln. III.—1939. sz. Kiadványok fogalmazványai).
22. HL. HM 1939—21—21—3107—54.371. A m. kir. Belügyminisztérium Külföldieket Ellenőrző Országos Hatóság miskolci kirendeltség vezetőjének jelentése dr. Pásztóy Ámon miniszteri tanácsosnak. Bizalmas. 1939. okt. 5. (Másolat).
23. Ugyanott.
24. Ugyanott.
25. Ugyanott. (Pro domo) Számos példa van arra, hogy az 1939 szeptemberi német—lengyel hadműveletek idején fogságba esett lengyel katonai személyek megszöktek a németországi hadifogoly, illetve munkatáborokból és Ausztrián vagy Szlovákián keresztül Magyarországra menekültek, ahol honfitársaikhoz hasonlóan menekült táborokba kerültek. A 21. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának felügyelete alá tartozó *szerencsi* lengyel katonai büntető tábor parancsnokságának jelentése szerint Németországból (Szlovákián keresztül) már 1939 decemberében (!) is számos lengyel menekült érkezett Magyarországra.
26. HL. HM 1940—21—21—3977—436338 (2243 sz. Eln. I. L. — 1940).
27. HL. HM 1940. Eln. 21—21—3557—47103.
28. HL. HM 1940. Eln. 21—21—3554—13512.
29. Zemplén, 1940. máj. 18.
30. Az evakuációval kapcsolatban lásd: *Lagzi István*, *Adatok az 1939 őszi Magyarországra menekült lengyel katonák evakuációjának történetéhez (1939—1941)*. Hadtörténelmi Közlemények 1973. 4. szám 691—719. (és jegyzetanyagát); *Witold Biegański*, stb. *Antihitlerowska działalność Polaków na Węgrzech i Balkanach c. kötetből* 5—52.; *Lagzi*, *Zalai Gyűjtemény... III. fejezet* 66—94.; *Lagzi István*, *Lengyel menekültek Somogy megyében a második világháború idején*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv (szerk.: *Kanyar József*), Kaposvár, 1974. 259—280.
31. Vö.: *Adam Majewski*, *Wojna Ludzie i Medycyna*. Wydawnictwo Lubelskie Lublin, 1969. c. könyvében az evakuációra vonatkozó (II., III., IV., fejezetekben található) utalást. Uő.: *Zaczęto się w Tobruku*. Wydawnictwo Lubelskie 1973. munkában szintén találhatunk magyar vonatkozásokat. Az összefüggések miatt meg kell említeni *Witold Biegański*, *Wojsko Polskie we Francji*.

- Warszawa, 1967. munkáját. Egyéb vonatkozásban lásd: *Lew Kaltenberg*, Dunaj rzeka szeroka. Czytelnik, 1957., valamint a Zalai Gyűjtemény (3. szám) 96. 6. sz. jegyzetben említett munkákat. Sajátos vonatkozásai miatt *Stanislaw Maczek* (altábornagy), Od podwojdy do czolga. Tomar Publishers Edinburgh, 1961. könyve szintén fontossággal bír. (Maczek, mint ezredes hosszabb ideig Csarodán volt internálva, majd Angliába utazott s részt vett a nyugati hadműveletekben.)
32. Lásd.: *Lagzi*, Adatok az 1939 őszen Magyarországra menekült lengyel katonák evakuációjának történetéhez (1939—1941) Hadtörténeti Közlemények, 1973. 4. sz. 697.
 33. HL. HM 1939—21—21—3205—504149. A pécsi IV. honvéd hadtestparancsnokság jelentése a HM 21. osztálynak.
 34. Lásd.: *Antall* i. m. 15—16.
 35. *Lagzi*, Lengyel menekültek Somogy megyében... 268.; *Lagzi*, Zalai Gyűjtemény... 70—77.
 36. HL. HM 1939. Eln. 21—21—3205—512996.
 37. HL. HM 1939. Eln.—21—21—3127—48966. A VII. honvéd hadtestparancsnokságának távirati jelentése a HM 21. osztálynak.
 38. HL. HM 1939—21—21—3107—54342.
 39. HL. HM 1939. Eln. 21—21—3205—512996.; HL. HM 1939. Eln. 21—21—3127—57727.
 40. HL. HM 1939. Eln. 21—21—3553. Az érsekújvári katonai (lengyel) internáló táborparancsnokság jelentése a III. honvéd hadtestparancsnokságnak.
 41. HL. HM 1940—21—21—3107—63253. Kassa, 1939. nov. 26.
 42. HL. HM 1940. Eln. 21—21—3552—2820. A kassai VIII. hadtestparancsnokság távirati jelentése a HM 21. osztálynak. 1940. jan. 16—17-i táviratok (2827. sz.).
 43. HL. HM 1940. Eln. 21—21—3555—15938. A kassai VIII. hadtestparancsnokság ügyészenek jelentése a *naprágyi* lengyel katonai büntetőtáborban történt fegyverhasználat tárgyában. *Miskolc*, 1940. máj. 6.
 44. BAZML BmL. Alisp. ált. 2019/1940 (Heves vm. alispánjától 1046/a—1940). Lásd ugyanerről az ügyről: GYSML 2. A kapuvári járás főszolgabírójának iratai 117/1940(726). Sopron vármegye alispánjának körlevele a járások főszolgabíróinak. A lengyel polgári menekültek körözése. 1940. jan. 23.
 45. Vö.: *Antoniewicz Roland Józef*, Magyarország: lengyel futárközpont. Élet és Tudomány, 1976. ápr. 9. 691—694.; Magyarországon volt egy másik (eddig kevésbé ismert és értékelt) Miskolcot, Sátoraljaiújhelyet érintő ún. *beszkidi* (Bp.—Miskolc—Nowy Sącz—Tarnów—Krakkó) futárút vonal is. Lásd: *Jan Lożański*, Warszawa—Nowosielce—Budapest (wspomnienia kuriera) Rocznik Sanocki, II. 1967. Kraków. 379—410.; *Anna Wikiert*, Kurier z Sanoka. Podkarpacie, nr 16. str. 4—5. 14 stycznia 1971 r.
 46. BAZML BmL. Alisp. eln. 56/1940 (7.000/1940. VII. res. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter levele valamennyi alispánnak, 1940. márc. 7.
 47. OL. BM 1939—1940—15—4024—238 (35.680/el. 2. VKF D.—1940). *Garany*. A garanyi tábor létszáma 1940. jan. elején 525 fő volt. A tábor dr. Antall feljegyzése szerint 1940. jún. 7-én kiürítették, „földrajzi” fekvése nem felelt meg a kívánalmaknak.
 48. HL. HM 1940—21—21—3555—21410.; HL. HM 1940—21—21—3554—7103(231. sz.lk.—1940). A m. kir. *sajószárnai* katonai (lengyel) gyűjtőtábor parancsnokság jelentése a HM 21. osztálynak, 1940. febr. 10.
 49. HL. HM 1940—21—21—3555—19583.
 50. HL. HM 1940—21—21—3555—19583. Nagy altábornagy jelentése a HM 21. osztálynak. 1940. júl. 3.
 51. HL. HM 1939—21—21—3552—57407.
 52. HL. HM 1940. Eln. 21—21—3556—13487 Pro domo. (Hm. 16.645/el. 21.—1940. márc. 30.)
 53. Ugyanott. A budapesti I. hadtestparancsnokság 9601 sz. Eln. I. men. 1940. sz. jelentése. 1940. márc. 28. Vö.: A m. kir. Jolsvai lengyel katonai internáló gyűjtőtábor parancsnokság jelentése dr. Mlotek Mieczyslaw felkutatása tárgyában. 1940. ápr. 17. (449. sz. Le.—1940).
 54. Ugyanott. A budapesti I. hadtestparancsnokság jelentése a HM 21. osztálynak. 1940. jún. 22.
 55. HL. HM 1940. Eln. 21—21—3554—7102. A szombathelyi III. hadtestparancsnokság (393.1013,30 sz.) távirati jelentése a HM 21. osztálynak. 1940. febr. 12. A lengyel tisztek áthelyezése Nagycenkről Jolsvára, Vö.: A m. kir. nagycenki (lengyel) katonai táborparancsnokság 1940. jan. 25-i (10.Kt.—1940) féltérjesztése. Lásd még ugyanott: 409163/21—1940 sz. alatt.
 56. HL. HM 1940—21—21—5553. Az *abaujnádasdi* lengyel katonai gyűjtőtábor (38. sz. lk.—1940) jelentése a HM 21. osztálynak, 1940. jan. 24.

57. HL. HM 1940—21—21—3554—7103 (231 lk.—1940) A m. kir. katonai (lengyel) *sajószárnyai* gyűjtőtábor parancsnokság jelentése. 1940. febr. 10.
58. HL. HM. 1940—21—21—3553—7084.
59. HL. HM 1940—21—21—3552—62957.
60. HL. HM 1940—21—21—3555—19583. (A jelentést megküldték a honvédelmi miniszternek és a VII. hadtest országmozgósítási biztosának. Vö.: HL. HM 1940—21—21—3553—2890. Littay altábornagy jelentése a honvéd vezérkar főnökének. Miskolc, 1940. febr. 10.
61. Ugyanott.
62. Zemplén vármegye Hivatalos Lapja, 1940 14. sz. jún. 10.
63. Ugyanott, 1940. 13. sz. május 25.
64. Ugyanott, 1940. 12. sz. 96. old. Vö.: Az 1940. 10. sz. 68., a szécsényi járás főszolgabírójától közzétett; 1940. 13. sz. május 25., a *mezőkövesdi* járás főszolgabírójától közzétett körözött lengyel polgári menekültek névsorát. A polgári menekültek katonakorú része is részt vett az evakuációban. Lásd még: Zemplén vármegye Hivatalos Lapja, 1940. 16. sz. 132., 142. old. valamint 1940. 18. sz. 154. old. a vámosmikolai táborból „eltávoztottak” névsorát.; OL. BM 1940—IX—9—4024—5334.
65. OL. BM 1940—IX—9—4024—7887.
66. HL. HM 1941—21—21—4387—7162. Kornaus és Krajewski ezredek (a jegyzőkönyvben mindkétten vezérkari ezredeknek vannak megemlítve, máshol Jan Kornaus alezredeként szerepel, míg Krajewski követségi alkalmazottként — L. I.) elfogásával kapcsolatban lásd.: HL. HM 1940—21—21—3555—23695. Az I. hadtestparancsnokság (4319osz./Eln.II.1940) jelentése.; HL. HM 1940—21—21—3557—47110 (58/küm.pol.1940 és 3888 pol.—1940.) Vö.: HL. HM 1940—21—21—3557—36.257. A *miskolci* 7. honvédkerületi parancsnokság jelentése a 21. osztálynak. 1940. márc. 19.
67. HL. HM 1940.21—21—3555—22533. A *miskolci* VII. hadtestparancsnokságnak a lengyel tiszti hozzátartozók elszállásolása tárgyában tett jelentése a HM 21. osztályának.
68. HL. HM 1940—21—21—3556—7111. Kiadvány az V. hadtestparancsnokság részére. 1940. febr. 26.
69. Ugyanott. Kaidvány a VII. hadtestparancsnokság részére.
70. HL. HM 1940—21—21—416651. A kassai VII. hadtestparancsnokság jelentése a HM 21. osztálynak. 1940. febr. 17.
71. HL. HM 1940—21—21—3554—7111 (3100 sz. Eln.I.L.—1940) A *miskolci* VII. hadtestparancsnokság (Csatári ezredes) jelentése a HM 21. osztálya részére. 1940. ápr. 3.
72. HL. HM 1940—21—21—3554—11147 (372).; A táborok kiürítése és összevonása 1940 nyarán nagyobb méreteket öltött. A Belügyminisztérium közölte a honvéd vezérkar főnökével, hogy a lengyel polgári táborok összevonása is megkezdődött. „A garanyi, a hercegszántói, nyíregyházi (varjúlaposi) és a szobi táborok kiürítettek. Az összes déli táborok, köztük a barcsi tábor pedig kiürítés alatt áll.” OL. BM 1939—1940—IX—15—4024—238.
73. HL. HM 1941—21—21—4388—24690.
74. HL. HM 1940—3554—7111(18323/Eln. 21. 1940. máj. 3.). Az Osgyáni tábor 1940 őszén meg is nyitották. Vö.: HL. HM 1940—21—21—3557—47103.
75. *Berta János* (Pácin) visszaemlékezése. Lagzi István gyűjtése.
76. *Tóth István* (Bekecs) visszaemlékezése. Lagzi István gyűjtése.
77. Vö.: *Stanisław Maczek*, i. m.
78. *Kazimierz Witwicki* (Bochnia, Lengyelország) visszaemlékezése. Dr. Lagzi István gyűjtése.
79. Uő.
80. A csarodai táborral kapcsolatos visszaemlékezéseket *Krizbai Gy. Domokos* (Várpalota) bocsátotta a rendelkezésemre, szívességet ezúttal is köszönöm.
81. HL. HM 1940—21—21—3553—4168.
82. *Jan Zajac* egykori mérnökari százados (Krakkó) visszaemlékezése. Lagzi István gyűjtése.
83. Az evakuáció számadatairól — érthető módon — nincs pontos kimutatásunk. *Antall József* szerint Magyarországról 1939—1941 között (tágabb értelemben a világháború alatt) 110 ezer katonai és polgári menekült evakuált francia és angol területekre. (Antall, 26—27.) Antallt követően valamennyi szerző (újságíró) a 140ezres érkezési és a 110ezres evakuálási létszámot fogadta el. *Maros László* (nyilván jólinformáltságából adódóan) az evakuációban résztvevők számát 50 ezer főre teszi (Új Magyarország, 1946. okt. 2.). *Bartha Károly* honvédelmi miniszter 70 ezres létszámról tett említést. *Szombath Ferenc* (Adatok a sárvári lengyel gyűjtőtábor történetéből. Vasi Szemle 1971. (XXV.) 1. sz. 129.) nyilvánvalóan Antallra hivatkozva úgy véli, hogy a „Magyarország

területén a második világháború alatt mintegy 140 ezer (?) lengyel vonult át... Nagy Britanniába illetőleg a Közél-Keletre." *Dömötör László* (Lengyelek Magyarországon. Magyarország 1968. 30. sz. 30.) minden forrásjelzés nélkül megállapította: „A magyar nép segítségével mintegy (?) 120 000 fegyverbíró lengyel férfi jutott Jugoszlávián keresztül a szövetségesek különböző katonai fontosságú területeire. *Várkonyi Endre* (Dr. Antall József. Magyarország 1974. 36. 21.) ugyancsak 110 ezer főről tesz említést, nyilvánvalóan dr. Antall megállapításaira hivatkozott. *Jerzy Robert Nowak* (Wegry 1939—1969. 83., majd későbbi munkájában: Wegry 1939—1974., illetve cikkében Tiszatáj, 1975. 11. sz. 57.) szintén a 140 ezres létszámot veszi alapul. *Kiss Gy. Csaba* (Tiszatáj, 1972. 4. sz. 50.) ugyancsak a 140 ezres összlétszámról tett említést. *Haas György* (Harminc évvel ezelőtt történt: A menekültek paradicsoma, Magyarország. Magyar Híradó, Wien. 1974. szept. 1.) pedig 200 ezres létszámról beszél. A legutóbbi időkhöz magam is a 140 ezres érkezési és a 110 ezres evakuációs létszámból indultam ki, több tanulmányomban és folyóiratcikkekben az előbbi számadatokat vettem alapul. Vö.: *Lagzi, Zalai Gyűjtemény*... 94. 154. sz. jegyzettel. Bięganski ezredes a menekültek legmagasabb létszámát mintegy 50 000 főre becsülte. Az újabb kutatások alapján bizonyított tényné vált, hogy a magyarországi lengyel katonai és polgári menekültek *írásban rögzített legmagasabb létszáma: 59 225 fő volt.*

LAGERVERHÄLTNISSE DER IN UNGARN EINQUARTIERTEN POLNISCHEN FLÜCHTLINGE

(Auszug)

In den ersten Monaten des 2. Weltkrieges wurden in Nordostungarn (besonders in den Komitaten Abaúj, Borsod und Zemplén) ungefähr zehntausend polnische Soldaten und Zivilisten einquartiert. Die Internierung der Soldaten war Aufgabe der 21. Abteilung (gebietsmässig der Armee Korpskommandos) des Ministeriums für Verteidigung. Die inneren Angelegenheiten des Lagers wurden von den rangältesten polnischen Offizieren gelenkt.

Die Zivilflüchtlinge standen unter der Aufsicht der IX. Abteilung des Innenministeriums. Obwohl an der Spitze des Zivillagers ein Lagerkommandant stand, bedeutete das keineswegs eine Behinderung der Lagerinsassen in ihrer Bewegungsfreiheit, eine Kontrolle wie bei den Soldaten. Ein Teil der polnischen Flüchtlinge wurde in Privatwohnungen, in gemieteten Zimmern, unbewohnten Schlössern untergebracht. Soldaten aus dem Mannschaftsbestand wurden in unbenutzten militärischen Anlagen (Kasernen, Magazine usw.), in Industrie und land wirtschaftlichen Gebäuden (Kornspeicher, Gesindewohnung, Fabrikarbeiterwohnungen) untergebracht. Die Versorgung der Flüchtlinge mit Lebensmitteln war Aufgabe der Verwaltungs- und Militärbehörden. Die Soldaten bekamen Sold, die Zivilisten regelmässige Unterstützung.

Innerhalb kurzer Zeit (noch im Herbst 1939) begannen sich die Flüchtlinge illegal zu organisieren. Unter der ungarischen Bevölkerung leisteten sie eine ausgedehnte Propagandaarbeit, anfangs in deutscher und französischer, später in ungarischer Sprache.

Eine der wichtigsten Tätigkeiten der polnischen Flüchtlinge war die *Evakuierung* (Transport der polnischen Soldaten und Wehrpflichtigen nach Frankreich, später in den Nahen Osten). Zwecks Organisation der Evakuierung waren in den verschiedenen Militärlagern Geheimbeauftragte tätig. Die zentrale

Leitung der Evakuierung versah Oberstleutnant Jan Emisarski, Militärattaché an der Budapester polnischen Botschaft, mit der Organisierung der *Ekspozytura* „W“ (d. h. ungarische geheime Militärdienststelle). Die praktische Durchführung der Evakuierung war Aufgabe der Polnischen Militärvertretung (Przedstawicielstwo Wojska Polskiego) unter der Leitung von General Stefan Dembiński. An dieser — gute Ortskenntnisse und grosse Umsicht erfordernden — Arbeit nahm auch die ungarische Bevölkerung — Arbeiter und Bauern, Intelligenz, Offiziere und Verwaltungsbeamte, kirchliche Würdenträger — regen Anteil.

Die Evakuierung aus den polnischen Lagern in Nordostungarn verlief monatlang fehlerlos. Im Frühjahr 1940 aber erfuhr die Abteilung 2. D. (Defensiv) der Generalstabsleitung, dass in mehreren polnischen Zivil- und Militärlagern ein polnischer Agent mit Spezialauftrag tätig ist.

In dem Zivillager in *Garany* haben die Ingenieure Stanisław Laski-Rzepko, Cyprian Krzyszkowski usw. nicht nur bei der Organisierung der Evakuierung, sondern auch an der Aufrechterhaltung der Geheimbotenverbindung zwischen Warschau und Budapest eine bedeutende Rolle gespielt. Eines der ausgedehntesten „Polen-Fluchthelfer-Netz“ war im Gebiet der Gemeinden *Csíz, Bánréve, Jolsva* tätig. Die zur Ausreise aus Ungarn nötigen Zivilkleider besorgten die Kaufleute aus den Gemeinden *Bánréve, Balassagyarmat, Ózd* und *Csíz*. Die Fuhrunternehmer und Bauern aus der Umgebung organisierten die Reisen zu den nahe gelegenen Bahnhöfen bzw. nach Budapest. Viele Tausende halfen den polnischen Flüchtlingen.

Im polnischen Lager zu *Jolsva* organisierte Major Dr. Mieczysław Młotek (Oberleutnant Mieczysław Dobrowolski) Vertreter der Budapester *Ekspozytura* „W“ die Flucht, später übernahm Leutnant Feliks Pawłowicz, der persönliche Beauftragte des Militärattachés an der Budapester polnischen Botschaft die Aufgabe. Der Hauptmann Kazimierz Żieliński hielt die Verbindung zwischen den polnischen Militärlagern in *Abaújnádas, Hidasnémeti, Tornyosnémeti* und *Tornyosnádaska* aufrecht. Ausser den Soldaten fuhren auch viele Zivilflüchtlinge nach Frankreich.

Im Herbst 1940 war die Belegschaftszahl der polnischen Flüchtlingslager um mehr als die Hälfte gesunken, d. h. fast 6000 Polen gelang die Flucht nach Frankreich oder in den Nahen Osten. Mehrere Lager wurden aufgelöst, ein Teil der Flüchtlinge wurde in andere Lager gebracht. Bleibt die Frage zu klären, wer half den Polen und in welcher Form? Wie verhielten sich die ungarischen Behörden?

Auf höchster Ebene wussten Ministerpräsident Teleki und Innenminister Keresztes Fischer um die Evakuierung der Polen (sie waren auch damit einverstanden). Auf niederer und niedrigster Ebene boten die Komitate und Kreise (vor allen Dingen die letzteren) Möglichkeiten zur Evakuierung. Das Ministerium für Verteidigung (21. Abteilung) und das Innenministerium (IX. Abteilung) leisteten tatkräftige Hilfe bei der Evakuierung.

Die gut funktionierenden illegalen polnischen militärischen und politischen Organisationen allein hätten einen Erfolg der Evakuierung nicht garantieren können. Es ist sicher, dass die Evakuierung ohne die aktive Hilfe der mit den Polen sympathisierenden kleineren und mittleren Beamten, der anti-deutsch

eingestellten Offiziere und Soldaten, der polenfreundlichen ungarischen gesellschaftlichen Organisationen erfolglos geblieben wäre. Während des 2. Weltkrieges wurde das Schicksal des polnischen Volkes ein memento, eine Warnung für die Ungarn, wie Deutschland seine Kriegsabsichten verwirklicht. An der Hilfsaktion für die Polen nahmen die *anti-deutsch, pro-angelsächsisch orientierten* Menschen teil. Alle jene halfen, die im Zeichen der jahrtausend alten ungarisch-polnischen Freundschaft zu Opfern bereit waren für ein Volk, dem vom Faschismus Vernichtung drohte. Die Bewegung Ungarn für die Polen dehnte sich über das ganze Land aus.

Wir haben den Mut zu behaupten, dass die Unterstützung der vom Hitlerfaschismus verfolgten Polen, die Hilfe bei der Evakuierung eine *anti-deutsche*, damalige Verhältnisse zugrundelegend eine *fortschrittliche* Tätigkeit war.

István Lagzi